ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

S. FREUD

ΟΙ ΥΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΠΟΙΗΣΗ, ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ
Κ. Λ. ΜΕΡΑΝΑΙΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ Δ. ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ 9
ΑΘΗΝΑ

ΣΚΕΨΗ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑ

S. FREUD

ΟΙ ΥΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΠΟΙΗΣΗ, ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ
Κ. Λ. ΜΕΡΑΝΑΙΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ Δ. ΚΟΡΟΝΤΖΗΣ
ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ 9
ΑΘΗΝΑ

ΟΙ ΥΠΟΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ[1]

Ἀσφαλῶς ἀφ᾽ ἑαυτοῦ σας θἄχετε κατανοήσει τὴ σημασία ποὺ ἔχουν τὰ σημεῖα ἀφετηρίας, εἴτε γιὰ πρόσωπα εἴτε γιὰ πράγματα πρόκειται. Αὐτὸ ἐπίσης τὸ ἀναγνωρίζει καὶ ἡ ψυχανάλυση. Στὴν ἀρχὴ ἡ ψυχανάλυση μιλοῦσε γιὰ τὸ σύμπτωμα, γι᾽ αὐτὸ τὸ ξένο γιὰ τὸ ἐ γ ὼ σῶμα, καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐπέδρασε σοβαρὰ στὴν ὑποδοχὴ ποὺ ἔκαμαν στὴν καινούργια ἐ-

---

1) Τὰ βασικὰ σημεῖα ὅσο καὶ τὰ θεμελιώδη συμπεράσματα τοῦ «Ἐγὼ καὶ Ἐκεῖνο» εἶναι γνωστὰ ἀπ᾽ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἔργου τούτου. Ὅπως ὅλοι θὰ θυμόμαστε ἡ ἄποψη τοῦ Ἐ κ ε ί ν ο υ ὑπῆρξε ἀποκαλυπτικὴ γιὰ τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία καὶ ὁ ὅρος τεχνικὰ πλέον ἀναγκαῖος γιὰ τὴν ἔκφραση τῆς προταρχικῆς πλέον περιοχῆς τοῦ ἀσυνειδήτου. Ὡστόσο τὸ πρόβλημα τῆς συγκρότησης τῆς ψυχικῆς προσωπικότητας, πρόβλημα δυσχερέστατο, λόγῳ τοῦ διαρκοῦς καὶ ἐναλλασόμενου δυναμισμοῦ της, ἔμενε καὶ μένει ἀκόμα πρόβλημα γιὰ ἔρευνα. Στὰ πορίσματα τῆς πρώτης ἐκείνης ἐργασίας ἔρχονται νὰ προστεθοῦν τώρα καὶ οἱ ἀπόψεις τῆς προκείμενης μελέτης μὲ τὰ πιὸ πρόσφατα καὶ πιὸ πολύτιμα

πιστήμη καὶ στὴν ἀνάπτυξη ποὺ κατοπινὰ ἔλαβε.

Τὸ σύμπτωμα προέρχεται ἀπὸ ὅ,τι ἔχει ἀπωθηθεῖ καὶ ὅπως θὰ λέγαμε τὸ ἀντιπροσωπεύει μπροστὰ στὸ ἐ γ ώ. Κάθε τι τὸ ἀπωθημέ-

---

στοιχεῖα. Ἡ σημασία τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι τόσο ἐξώφθαλμη ὥστε κάθε σχόλιο περιττεύει. Ἀκριβῶς ἀπ' τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης τῆς διάρθωσης τῆς ψυχικῆς μας προσωπικότητας θὰ μπορέσουμε νὰ ξεκινήσουμε γιὰ τὰ ἀνώτερα καὶ περιπλοκώτερα ἐπακόλουθα τῶν ψυχικῶν μας λειτουργιῶν. Νά γιατὶ ἐντελῶς προκαταρκτικὴ καὶ ἀναγκαία ἡ ἐνημερωσή μας στὶς ἀπόψεις τῆς ἐργασίας αὐτῆς.

Τὰ συμπεράσματα ὅμως τῆς μελέτης αὐτῆς καθὼς καὶ ὅλου τοῦ ἔργου τοῦ Freud δὲν ἔχουν μονάχα ἀξία γιὰ τὴν ψυχολογία, ἀλλὰ σχετίζονται ἄμεσα καὶ μὲ τὴν φιλοσοφία καὶ τὴν κοινωνιολογία. Μερικὲς φευγαλέες ἀλλὰ ἀστραποβόλες παρατηρήσεις καὶ ἐδῶ δείχνουν τὴν βαθύτατη ἐπίδραση ἀλλὰ καὶ τὴν συγκεκριμένη κατεύθυνση ποὺ θὰ πρέπει νὰ πάρει ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα. Πιθανὸν νὰ παρατηρηθεῖ πὼς μὲ τὴν ψυχανάλυση κινδυνεύει ξανὰ νὰ ὑποκειμενοποιηθεῖ ἡ φιλοσοφικὴ ζήτηση, ὡστόσο ὅμως εἶναι βέβαιο πὼς πλουτίζεται οὐσιαστικὰ καὶ γίνεται ζωντανώτερη, δονούμενη ἀπὸ παλμὸ ἐνέργειας καὶ ἀδιάκοπης ροῆς καὶ μεταμόρφωσης.

Ἡ ἐργασία τούτη στὰ γερμανικὰ περιέχεται στὸν XII[ο] τόμο τῶν Gesammelte Schriften, | Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse. | Die Zerlegung der Psychischen Persönlichkeit. Στὰ γαλλικὰ μεταφράσθηκε ἀπὸ τὴν Anne Berman στὶς ἐκδόσεις NRF. μὲ τὸν τίτλο: Nouvelles conférences sur la psychanalyse. | Les Diverses Instances de la personnalité psychique.

νο ὅμως γιά τὸ ἐ γ ὼ εἶναι ἕνας ξένος τόπος, ποὺ βρίσκεται στὰ ἐνδότερά του, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ πραγματικότητα, εἶναι, ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται νά χρησιμοποιήσω στὸ προκείμενο μιὰ δύσχρηστη ἔκφραση, ἕνας ἐξωτερικὸς ξένος τόπος. Ξεκινώντας ἀπ' τὸ σύμπτωμα ὡδηγηθήκαμε πρὸς τὸ ἀσυνείδητο, πρὸς τὴν ψυχόρμητη ζωή, πρὸς τὴν σεξουαλικότητα.

Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ἡ ψυχανάλυση κατανόησε πνευματικὰ παρατηρώντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἦταν μονάχα ἕνα σεξουαλικὸ ὄν, ἀλλὰ ὅτι ἐπίσης ἦταν κεῖνος ποὺ γνώριζε τὶς εὐγενικώτερες καὶ ψηλότερες συγκινήσεις. Δὲν θὰ μπορούσαμε σ' αὐτὸ νὰ προσθέσουμε πὼς ἐμψυχωμένη ἀπ' τὴ γνώση αὐτῶν τῶν ἀνωτέρων συγκινήσεων, συχνὰ ἔπαιρνε τὸ δικαίωμα νὰ σκέφτεται ἀνόητα καὶ νὰ ἀρνεῖται πράγματα ὁλοφάνερα ;

Καλύτερα ἀπό κάθε ἄλλον γνωρίζετε πὼς ἀπ' τήν ἀρχὴ ὑποστηρίξαμε, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὑποφέρει ἀπὸ μιὰ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχόρμητης ζωῆς του καὶ τῆς ἀντίστασης ποὺ ἀντιπαρατάσσεται στὰ ἔνδόν του στὶς ἀπαιτήσεις αὐτές. Οὔτε γιὰ μιὰ στιγμὴ δὲν λησμονήσαμε τὴν ὕπαρξη τῆς ὑπόστασης αὐτῆς ποὺ ἀντιστέκεται, ἀποδιώχνει καὶ ἀπωθεῖ καὶ ποὺ τὴν φανταζόμαστε ὡπλισμένη μὲ ξεχωριστὴ δύναμη : εἶναι οἱ ὁρμὲς τοῦ ἐ γ ὦ. Αὐτὴ εἶναι, ποὺ στὴ κοινὴ ψυχολογία, συγχέεται μὲ τὸ ἐγώ.

Ἡ ἀργὴ ὅμως κι' ἐπίπονη πρόοδος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας δὲν ἐπέτρεψαν οὔτε καὶ στὴν ψυχανάλυση νὰ μελετήσει ταὐτόχρονα ὅλα τὰ προβλήματα καὶ νὰ δώσει μονομιᾶς τὴ λύση τους. Στὸ τέλος κατορθώσαμε νὰ φτάσουμε ἀπὸ τὸ ἀπωθημένο στὸ ἀπωθοῦν καί, βέβαιοι πὼς κι' ἐδῶ ἀκόμα θὰ βρίσκαμε ἀπροσδόκητα πράγματα, εἴδαμε νὰ προβάλλει μπροστά μας αὐτὸ τὸ ἐ γ ώ, ποὺ ἡ ὕπαρξή του φαινότανε τόσο πρόδηλη· στὴν ἀρχὴ ὅμως ἦταν δυσχερὲς νὰ καταπιαστῶ μὲ τὴ σπουδὴ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ, τώρα ὅμως θὰ σᾶς μιλήσω γι' αὐτό.

Πρὶν ἀπ' ὅλα, προκαταλαμβάνοντάς σας, θὰ πρέπει νὰ σᾶς πῶ πὼς αὐτὴ ἡ ἔκθεση τῆς ψυχολογίας μου γιὰ τὸ ἐ γ ώ, θὰ ἔχει μιὰ ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐπίδραση πάνω σας, αὐτὸ ὑποθέτω τοὐλάχιστον, ἀπ' τὴν εἰσαγωγή, ποὺ προηγήθηκε, στὶς τεναγώδεις ψυχικὲς ἐκτάσεις. Γιατί ὅμως νὰ συμβαίνει ἔτσι; Αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς κεῖνο ποὺ δὲν ξαίρω, ἴσως ὅμως νὰ βρῆτε ἐκπληκτικό, πὼς ἀφοῦ σᾶς μίλησα προπαντὸς γιὰ γεγονότα, γεγονότα, ἀληθινά, παράξενα καὶ περίεργα, τώρα ἔρχομαι καὶ σᾶς ἀνακοινώνω ὡρισμένες ἰδέες. δηλαδὴ σᾶς μιλάω γιὰ ἀφηρημένες θεωρίες. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ δὲν εἶναι πειστικό. Ἔχοντάς το καλοσυλλογιστεῖ ἰσχυρίζομαι πὼς ἡ θεωρητικὴ ἐργασία ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ σκέψη τοῦ συγκεκριμένου ὑλικοῦ δὲν εἶναι πολὺ σημαντικώτερη

στὴν ψυχολογία μας τοῦ ἐ γ ώ, ἀπ' ὅ,τι ἤτανε στὴν ψυχολογία τῶν νευρώσεων. Βρέθηκα στὴν ἀνάγκη νὰ παρατηθῶ κι' ἀπὸ ἄλλες δικαιολογίες ἀκόμα ποὺ μοῦ φαινόνταν εὔλογες· πρὸς τὸ παρὸν πιστεύω πὼς τὸ λάθος βαρύνει, κατὰ κάποιον τρόπο, τὸν ἴδιο τὸ χαρακτήρα τοῦ μελετωμένου θέματος καὶ τὸ γεγονὸς πὼς ἐλάχιστα ἔχουμε ἐξοικιωθεῖ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Ὅ,τιδήποτε ὅμως κι' ἂν συμβεῖ, δὲν θὰ ἐκπλαγῶ καθόλου ἂν σᾶς δῶ ἀκόμα περισσότερο ἐπιφυλακτικοὺς καὶ συγκρατημένους στὴν κρίση σας, ἀπ' ὅ,τι εἴσαστε πιὸ μπροστά.

Ἡ κατάσταση στὴν ὁποία βρισκόμαστε στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης, μᾶς ὑποδείχνει καὶ τὸ δρόμο ποὺ θὰ ἀκολουθήσουμε. Θὰ ἀνατάμουμε τὸ ἐ γ ώ μας, τὸ πιὸ ἐσώτερο ἐ γ ώ μας. Αὐτὸ ὅμως εἶναι δυνατό ; Τὸ ἐ γ ὼ ποὺ κυρίως εἶναι τὸ ὑποκείμενο, θὰ μπορέσει νὰ γίνει ἀντικείμενο ἔρευνας ; Ἔ λοιπόν, δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος ν' ἀμφιβάλλουμε γι' αὐτό, μπορεῖ τὸ ἐγὼ νὰ πάρει σὰν ὑποκείμενο τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ συμπεριφερθεῖ ἀπέναντί του ὅπως καὶ στ' ἄλλα ἀντικείμενα, ν' αὐτοπαρατηρηθεῖ νὰ αὐτοκριτικαρισθεῖ κ.λ.π. κ.λ.π. Ταὐτόχρονα τὸ ἕνα τμῆμα τοῦ ἐ γ ὼ μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὸ ἄλλο. Συνεπῶς τὸ ἐγὼ εἶναι ἐπιδεκτικὸ αὐτοδιαιρέσης καὶ πραγματικὰ αὐτοδιαιρεῖται, τοὐλάχιστον πρόσκαιρα. Τὰ διακριμένα μέρη μποροῦν ὕστερα νὰ ξαναενωθοῦν ἐκ νέου. Σ' ὅλα αὐτὰ τίποτα δὲν ὑπάρχει ποὺ νὰ μὴν ἦταν ἤδη γνω-

στό. Πρόκειται μονάχα νά ὑπογραμμίσουμε τά φανερά γεγονότα. Ἐξ ἄλλου, ξαίρουμε πώς ἡ παθολογία εἶναι σέ θέση, εὐρύνοντας τίς ἐκδηλώσεις, κάνοντάς τες ὅπως θά λέγαμε πιό χοντροκομμένες, νά τραβήξει τὴν προσοχή μας στίς ὁμαλὲς καταστάσεις πού, χωρίς αὐτό, θά περνοῦσαν ἀπαρατήρητες. Ἐκεῖ ὅπου ἡ παθολογία μᾶς δείχνει κάποια ρωγμή, ἢ σχισμή, ἴσως κανονικὰ νά ὑπάρχει σχιστότης. Ἂν ἀφήσουμε νά πέσει ἕνα κρύσταλλο, θά σπάσει, ὄχι ὅπως - ὅπως, ἀλλά συμφωνα μὲ τίς γραμμές τῶν σχισμῶν του, σὲ κομμάτια πού οἱ πλευρές τους, ἂν καί ἀόρατες, εἶχαν πρίν προσδιορισθεῖ ἀπ' τὴν ὑφή τοῦ κρυστάλλου. Καί οἱ φρενοπαθεῖς ἔχουν αὐτὴν τὴν ὑφή τῆς σχιστότητας. Ἀπέναντι τῶν φρενοπαθῶν, διατηροῦμε τόν ἴδιο εὐλαβικό φόβο ὅπως καί οἱ ἀρχαῖοι λαοί. Οἱ ἄρρωστοι αὐτοί ἔχουν ἀποτραβηχθεῖ ἀπ' τὴν ἐξωτερική πραγματικότητα καί γι' αὐτό ἀκριβῶς γνωρίζουν βαθύτερα ἀπό μᾶς τὴν ἐσωτερική πραγματικότητα καί μποροῦν νά μᾶς ἀποκαλύψουν ὡρισμένα πράγματα πού, χωρίς, αὐτούς θἆσαν ἀπρόσιτα γιά μᾶς.

Γιά μιά κατηγορία τῶν ἀσθενῶν αὐτῶν λέμε πώς ὑποφέρουν ἀπό μανία ἐπιτήρησης. Παραπονοῦνται πώς ἀδιάκοπα ἐπιτηροῦνται ἀπό ἄγνωστες δυνάμεις—πού ἀναμφίβολα, ὕστερ' ἀπ' ὅλα αὐτά δὲν εἶναι παρά φανταστικά πρόσωπα—καί φαντάζονται πώς ἀκοῦνε τά πρόσωπα αὐτά ν' ἀναγγέλουν ὅ,τι παρατηροῦν: «Θά πεῖ τοῦτο

τώρα, νὰ ποὺ ντύνεται γιὰ νὰ βγεῖ,... κ.λ.π.». Ἡ ἐπιτήρηση αὐτή, χωρὶς νᾶναι ἀκόμα καταδίωξη, προσεγγίζει πολὺ σ' αὐτή. Οἱ ἀσθενεῖς αὐτοὶ οἱ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιτηρούμενοι πιστεύουν ὅτι τοὺς περιφρονοῦν κι' ὅτι τοὺς παραμονεύουν γιὰ νὰ τοὺς πιάσουν τὴν ὥρα ποὺ κάνουν κἄποια κακὴ πράξη, γιὰ τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ τιμωρηθοῦν. Τί θὰ συνέβαινε ἂν οἱ μανιακοὶ αὐτοὶ εἶχαν δίκαιο, κι' ἂν ὁ καθένας μας ἔκλεινε στὸ ἐ γ ώ του μιὰ παρόμοια ὑπόσταση γιὰ νὰ τὸν ἐπιτηρεῖ καὶ νὰ τὸν ἀπειλεῖ ; Μιὰ ὑπόσταση ποὺ θὰ ἦταν σαφῶς ἀποχωρισμένη ἀπὸ τὸ ἐ γ ὼ καὶ πού, κατὰ λάθος, θἆχε μετατεθεῖ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικότητα ;

Δὲν ξαίρω ἂν αὐτὰ ἔχουν ἔτσι γιὰ σᾶς ὅπως καὶ γιὰ μένα. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς νόσου ποὺ μόλις περιέγραψα, μοῦ ἦρθε ἡ ἰδέα ὅτι, ἴσως ὁ ἀποχωρισμὸς μιᾶς ἐπιτηρητικῆς ὑπόστασης ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἐ γ ὼ ἦταν, στὴν ὑφὴ τοῦ ἐ γ ώ, μιὰ συνηθισμένη ἰδιομορφία. Ἀπὸ τότε, ἡ ἰδέα αὐτὴ δὲ μ' ἄφησε καὶ μὲ παρακίνησε ν' ἀναζητήσω καὶ τοὺς ἄλλους χαρακτῆρες, τὶς ἄλλες σχέσεις, τῆς ἔτσι ἀπομονωμένης ὑπόστασης. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐξακολουθήσουμε. Μόνο του τὸ περιεχόμενο τῆς μανίας ἐπιτήρησης μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἐπιτήρηση αὐτὴ εἶναι μιὰ προπαρασκευὴ γιὰ τὴν κρίση καὶ τὴν τιμωρία, μαντεύουμε δὲ πὼς μιὰ ἄλλη λειτουργία αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ὑπόστασης θὰ πρέπει νὰ

δράσει στὸ προκείμενο, ἐκείνη τὴν ὁποίαν ὀνομάζουμε ἡ συνείδησή μας.

Ἀκριβῶς ἡ συνείδηση εἶναι κείνη ποὺ συχνότερα τὴν ἀποχωρίζομαι ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ ποὺ εὐκολώτερα τὴν ἀντιπαραθέτουμε σ' αὐτό. Ἐπιθυμῶ νὰ κάμω κάτι ποὺ θὰ μὲ ἱκανοποιήσει, δὲν τὸ κάνω ὅμως, γιατὶ σ' αὐτὸ ἀντιστέκεται ἡ συνείδησή μου. Ἡ καλύτερα, ἄφησα νὰ παρασυρθῶ ἀπὸ κάποια μεγάλη ἐπιθυμία καὶ γιὰ νὰ δοκιμάσω κάποια χαρὰ ἔκαμα μιὰ πράξη ποὺ τὴν ἀποδοκιμάζει ἡ συνείδησή μου: καὶ μιὰ ποὺ ἡ πράξη ἔγινε ἡ συνείδησή μου, μὲ τὶς μομφές της, προκαλεῖ τὴ μετάνοια.

Ἡ ξεχωριστὴ ὑπόσταση ποὺ ἄρχισα νὰ διακρίνω στὸ ἐ γ ὼ μου, θὰ μποροῦσα ἁπλούστατα νὰ πῶ πὼς εἶναι ἡ συνείδηση. Ὡστόσο ὅμως εἶναι φρονιμώτερο νὰ σκεφθοῦμε πὼς ἡ ὑπόσταση αὐτὴ εἶναι ἀνεξάρτητη καὶ νὰ παραδεχτοῦμε πὼς ἡ συνείδηση εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς λειτουργίες της. Ἡ αὐτοπαρατήρηση, ἀπαραίτητη γιὰ τὴν κριτικὴ δραστηριότητα τῆς συνείδησης, εἶναι λοιπὸν μιὰ ἄλλη λειτουργία. Κι' ὅπως ταιριάζει, σὰν θέλουμε νὰ δείξουμε πὼς ἕνα πρᾶγμα ὑφίσταται «καθ' ἑαυτό», νὰ τοῦ δίνουμε ἕνα ξεχωριστὸ ὄνομα, θ' ἀποκαλῶ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὴν ὑπόσταση αὐτὴ στὸ ἐγώ: «τ ὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ».

Περιμένω νὰ μὲ ρωτήσετε εἰρωνικὰ ἂν ἡ ψυχολογία μας τοῦ ἐ γ ὼ δὲν καταλήγει, μὲ λίγα λόγια, στὸ νὰ δίνει ὀνόματα στὶς συνηθισμέ-

νες ἀφαιρέσεις, νὰ τὶς μεγεθύνει, νὰ τὶς μεταμορφώνει ἀπὸ ἰδέες ποὺ ἦσαν, σὲ πράγματα, καὶ ν' ἀπασχολεῖται μὲ διάφορες χωρὶς ἐνδιαφέρον ἐργασίες. Ἀφῆστε με νὰ σᾶς ἀπαντήσω ὅτι μόλις εἶναι δυνατὸ ν' ἀποφύγουμε, στὴν ψυχολογία τοῦ ἐ γ ώ, ἐκεῖνο ποὺ πιὰ εἶναι γενικὰ γνωστό. Δὲν πρόκειται νὰ κάνουμε ἀδιάκοπα καινούργιες ἀποκαλύψεις, ἀλλὰ νὰ κατανοήσουμε καὶ νὰ ταξινομήσουμε καλύτερα τὰ ἤδη ὑπάρχοντα δεδομένα. Ἀφῆστε λοιπόν, πρὸς στιγμή, αὐτὲς τὶς περιφρονητικὲς κριτικὲς καὶ περιμένετε ἄλλες ἐξηγήσεις. Τὰ γεγονότα τῆς παθολογίας μᾶς παρέχουν μίαν ἀπώτατη ἄποψη, ποὺ μάταια θὰ τὴν ζητήσετε στὴν κοινὴ ψυχολογία, ἐξακολουθῶ λοιπόν. Μόλις ἐξοικιωθήκαμε μὲ τὴν ἰδέα αὐτοῦ τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ ποὺ ἔχει μιὰ ὡρισμένη αὐτονομία, ἀκολουθεῖ τὸν δικό του σκοπό, καὶ μένει, στὸν κύκλο τῆς δράσης του, ἀνεξάρτητο ἀπ' τὸ ἐ γ ώ, ἐπιβάλλεται στὸ πνεῦμα μας ἡ ἰδέα μιᾶς νόσου ποὺ μπορεῖ νὰ μᾶς κάνει ν' ἀντιληφθοῦμε σαφῶς τὴ σκληρότητα τῆς ὑπόστασης αὐτῆς καὶ τὶς ποικιλίες τῶν σχέσεών της μὲ τὸ ἐ γ ώ: θέλω νὰ πῶ γιὰ τὴ μελαγχολία, γιὰ τὴν ὁποία ὅλοι ἔχετε ἀκούσει νὰ γίνετε λόγος, κι' ἂν ἀκόμα δὲν εἶστε ψυχίατροι.

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν αἰτιολογία καὶ τὸ μηχανισμὸ τῆς διαταραχῆς αὐτῆς εἶναι ἀτελεῖς, κεῖνο ὅμως ποὺ προπαντὸς μᾶς προξενεῖ ἐντύπωση στὴν ἀρρώστεια αὐτή, εἶναι ὁ τρόπος μὲ

τὸν ὁποῖο τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ—ἴσως νὰ σκεφθῆτε, ἡ συνείδηση—μεταχειρίζετε τὸ ἐ γ ώ. Σὲ ὁμαλὴ περίοδο, ὁ μελαγχολικὸς εἶναι, ὅπως καὶ κάθε ἄλλος, λίγο ἢ πολὺ αὐστηρὸς ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐνῷ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μελαγχολικοῦ παροξυσμοῦ, τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, ἔχοντας γίνει ὑπερβολικὰ αὐστηρό. μαλλώνει, ταπεινώνει, κακομεταχειρίζεται τὸ δύστυχο ἐ γ ὼ καὶ τὸ κάνει νὰ φοβᾶται τὶς σκληρότερες τιμωρίες καὶ τὸ κατηγορεῖ γιὰ πράξεις ποὺ ἄλλοτε διάπραξε «ἐλαφρᾷ τῇ καρδίᾳ». Φαίνεται πὼς τὸ ἐ γ ὼ στὸ μεταξὺ ἀνάλαβε ὡρισμένες ὑποχρεώσεις, καὶ περίμενε νὰ γίνει ἀρκετὰ ἰσχυρὸ γιὰ νὰ τὶς χρησιμοποιήσει καὶ γιὰ νὰ ἀπαγγείλει τὴν καταδίκη. Τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ θέλει νὰ καταναγκάσει τὸ ἐγὼ νὰ ὑποταχθεῖ ἀνυπεράσπιστο στοὺς αὐστηρότερους κανόνες. Μὲ λίγα λόγια παρουσιάζεται σὰν ὑπερασπιστὴς τῆς ἠθικότητας καὶ μὲ τὴν πρώτη ματιὰ βλέπουμε πὼς τὸ ἠθικό μας αἴσθημα ἐνοχῆς, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔντασης ποὺ ὑφίσταται ἀνάμεσα στὸ ἐ γ ὼ καὶ στὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ.

Παράξενο πρᾶγμα, ἡ ἠθικότητα, ποὺ λένε πὼς εἶναι θεῖο δώρημα καὶ ποὺ βρίσκεται τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα μας, στὸ προκείμενο λοιπὸν εἶναι ἕνα περαστικὸ φαινόμενο. Πραγματικά, ὕστερα ἀπὸ μερικοὺς μῆνες, ὅλη αὐτὴ ἡ ἠθικὴ διαταραχὴ τελειώνει, ἡ κριτικὴ τοῦ ἐ γ ὼ σωπαίνει, τὸ ξαναποκαταστημένο ἐγώ, μέχρι τὴν κατοπινὴ κρίση, ξαναποχτάει τὴν κατοχὴ ὅ-

λων τῶν δικαιωμάτων του. Κι' ἀκόμα καλύτερα: σ' ὡρισμένες μορφὲς τῆς νόσου, παρατηροῦμε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐνδιάμεσων περιόδων μιὰ ἀντίστροφη συμπεριφορά. Τὸ ἐ γ ὼ βρίσκεται σὲ μιὰ χαριτωμένη κατάσταση εὐθυμίας, θριαμβεύει, σὰν νἆχε χάσει τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ ὅλη του τὴ δύναμη καὶ σὰν νἆχε γίνει ἕνα μὲ τὸ ἐ γ ώ. Καὶ τότε τὸ ἐλευθερωμένο, τὸ μανιακὸ αὐτὸ ἐ γ ὼ παραδίνεται, ἀνεμπόδιστα στὴν ἱκανοποίηση ὅλων τῶν ἐπιθυμιῶν του. Πόσα προβλήματα ἔχουμε νὰ λύσουμε!

Ὅταν θὰ σᾶς πῶ πὼς μάθαμε πολλὰ πράγματα γιὰ τὸ σχηματισμὸ τοῦ ὑπὲρ - ἐγὼ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς συνείδησης, θὰ ἀποκτήσετε ἀπὸ μέρους μου κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἁπλῆ ἀπόδειξη τῶν λεγομένων μου. Ὁ φιλόσοφος Κάντ, ὅπως τὸ ξαίρουμε, διατύπωσε τὴ γνώμη πὼς τίποτα δὲν ἀποδείχνει καλύτερα τὸ μεγαλεῖο τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὸ ἔναστρο διάστημα καὶ τὴν ἠθική μας συνείδηση. Βέβαια τ' ἀστέρια εἶναι ὑπέροχα, δημιουργώντας ὅμως ὁ Θεὸς τὴ συνείδηση ἔκαμε κάποιο ἔργο παραμελημένο κι' ἀφρόντιστο, γιατὶ τὸ πλεῖστο τῶν ἀνθρώπων ἔχει μιὰ ἐλάχιστη δόση συνείδησης, τόσο ἐλαχίστη ποὺ καμμιὰ φορά, μόλις μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γι' αὐτή. Τὸ ὅτι στὴ διαβεβαίωση τῆς θείας καταγωγῆς τῆς συνείδησης ὑπῆρχε κάποιο κομμάτι ἀλήθειας, δὲν εἶναι κεῖνο ποὺ ζητᾶμε ν' ἀρνηθοῦμε, ἡ πρόταση ὅμως αὐτὴ εἶναι ἐπιδεκτικὴ κάποιας ἑρμηνείας.

Ἂν μέσα μας ὑπάρχει συνείδηση, δὲν εἶναι ἔμφυτη, ἀντίθετα μὲ τὴ σεξουαλικότητα ποὺ ὑπάρχει ἀπ' τὴν ἀρχὴ καὶ ποὺ δὲν εἶναι κάτι ποὺ προστίθεται ἀργότερα. Ὁ καθένας μας ξαίρει πὼς τὸ μικρὸ παιδὶ δὲν ἔχει ἠθικὸ συναίσθημα· στὸ παιδὶ καμμιὰ ἐσωτερικὴ ἀπαγόρευση δὲν ἀντιστέκεται στὶς παρορμήσεις ποὺ τείνουν στὴν ἡδονή. Ὁ ρόλος ποὺ ἀργότερα διαδραματίζει τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ πέφτει στὴν ἀρχὴ σὲ μιὰ ἐξωτερικὴ δύναμη, στὴν ἐξουσία τῶν γονηῶν. Ἡ ἐπίδραση τῶν γονηῶν γίνεται μὲ τὸ μέσο τῶν τρυφερῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ἀπειλῶν τιμωρίας. Οἱ τιμωρίες γιὰ τὸ παιδὶ ἰσοδυναμοῦν μὲ ἐλάττωση τῆς ἀγάπης, καὶ τὸ φοβίζουν, ὁ πραγματικὸς αὐτὸς φόβος εἶναι ὁ πρόδρομος τοῦ μελλοντικοῦ δέους ποὺ προκαλεῖ ἡ συνείδηση κι' ὅσο κυριαρχεῖ ὁ φόβος αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται λόγος γιὰ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ καὶ συνείδηση. Ἀργότερα μονάχα θὰ καθιδρυθεῖ ἡ δευτερογενὴς κατάσταση, ποὺ τείνουμε πολὺ νὰ τὴν θεωρήσουμε σὰν ὁμαλή. Μιὰ ποὺ τὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόδιο ἐσωτερικεύθηκε, τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ παίρνει τὴ θέση τῆς ὑπόστασης τῶν γονηῶν καὶ γίνεται τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ ποὺ ἐπιβλέπει, κατευθύνει καὶ ἀπειλεῖ, ὅπως ἄλλοτε οἱ γονεῖς ἐπέβλεπαν, κατεύθυναν καὶ ἀπειλοῦσαν τὸ παιδί.

Τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ παίρνοντας τὴ δύναμη, τὴ δραστηριότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ὑπόσταση τῶν γονηῶν κι' ἀκόμα χρησιμοποιώντας τὶς με

δόθους τῆς τελευταίας αὐτῆς, δὲν εἶναι μονάχα ὁ διάδοχός της, ἀλλ' ἀληθινὰ ἐπίσης κι' ὁ νόμιμός της, ὁ φυσικός της κληρονόμος, ἔρχεται ἀπ' εὐθείας κι' ὕστερα ἀπὸ λίγο θὰ δοῦμε μὲ ποιὸ τρόπο. Ὡστόσο εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ καταδείξουμε μιὰ διαφορά: τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, μὲ μονομερὴ ἐκλογή, φαίνεται πὼς υἱοθέτησε τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴ σκληρότητα τῶν γονηῶν, τὸν ἀπαγορευτικὸ καὶ κατασταλτικό τους ρόλο, ὄχι ὅμως καὶ τὴν τρυφερή τους μέριμνα. Τείνουμε νὰ πιστέψουμε πὼς τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ θὰ εἶναι τόσο πιὸ πολὺ αὐστηρό, ὅσο τὸ παιδὶ θὰ ἔχει πάρει μιὰ πιὸ αὐστηρὴ ἀνατροφή, λοιπόν, ἐναντίον κάθε προσδοκίας, ἡ πεῖρα μᾶς δείχνει, ὅτι τὸ ἐγὼ μπορεῖ νἄχει μιὰ ἀνοικτίρμονη αὐστηρότητα, ἀκόμα κι' ὅταν οἱ παιδαγωγοὶ ἦσαν μαλακοὶ καὶ καλοὶ καὶ ἀπόφυγαν, ὅσο τοὺς ἦταν δυνατό, τὶς ἀπειλὲς καὶ τὶς τιμωρίες. Θὰ ξαναγυρίσουμε ἀργότερα στὴν ἀντίφαση αὐτή, ὅταν θὰ πραγματευθοῦμε τὶς μεταστροφὲς τῶν παρορμήσεων καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ.

Δὲν μπορῶ νὰ σᾶς μιλήσω ἐπίσης διεξοδικὰ ὅπως θὰ τὸ ἐπιθύμοῦσα γιὰ τὴ μεταμόρφωση τῆς σχέσεως μὲ τοὺς γονιοὺς σὲ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, πρῶτα γιατὶ ἡ διεργασία αὐτὴ εἶναι τόσο πολύπλοκη, ὥστε δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν περικλείσουμε στὰ πλαίσια μιᾶς ἔκθεσης ὅπως ἡ προκείμενη κι' ὕστερα γιατὶ καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι πιστεύουμε πὼς δὲν κατανοήσαμε πλήρως τὸ

φαινόμενο. Ἀρκεσθῆτε λοιπὸν στὶς κατωτέρω ἐνδείξεις: ἡ βάση τῆς διεργασίας αὐτῆς εἶναι κεῖνο ποὺ ἀποκαλοῦμε ταυτοποίηση, δηλαδὴ ἀφομοίωση τοῦ ἐ γ ώ, μ' ἕνα ξένο ἐ γ ώ. Τὸ πρῶτο ἐ γ ὼ συμπεριφέρεται, ὑπὸ ὡρισμένες ἀπόψεις, ὅπως τὸ ἄλλο, τὸ μιμεῖται καὶ τὸ οἰκιοποιεῖται τμηματικὰ στὸν τρόπο τῆς ἐνεργείας του. Ἔγινε δυνατό, καὶ εὔλογα νὰ συγκρίνουμε τὴν ταυτοποίηση πρὸς τὴ στοματική, τὴν καννιβαλικὴ ἐνσωμάτωση, τοῦ ξένου προσώπου.

Ἡ ταυτοποίηση εἶναι ἡ ἀρχαιότερη μορφή, ἴσως ἡ σημαντικώτερη, τῆς προσήλωσης σ' ἕνα ἄλλο πρόσωπο. Δὲν πρέπει νὰ τὴ συγχέουμε μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐκλογή. Νά σὲ τὶ συνίσταται ἡ διαφορά: ὅταν τὸ παιδάκι ταυτοποιεῖται μὲ τὸν πατέρα του, σημαίνει ὅτι θέλει νἆναι ὅπως ἐκεῖνος· ὅταν ὁ πατέρας ἀποτελεῖ τὸ πρόσωπο τῆς ἀντικειμενικῆς ἐκλογῆς τοῦ παιδιοῦ, θέλει νὰ τ ὸ ν ἔ χ ε ι, νὰ τὸν κατέχει. Στὴν πρώτη περίπτωση, τὸ ἐ γ ὼ τοῦ παιδιοῦ ἀντιγράφει τὸ ἐ γ ὼ τοῦ πατέρα, στὴν δεύτερη ὅμως αὐτὸ δὲν εἶναι ἀναγκαῖο. Ἡ ταυτοποίηση καὶ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκλογὴ κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἀνεξάρτητη ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη· μπορεῖ ὅμως κανένας νὰ ταυτοποιηθεῖ ἀκόμα καὶ μὲ τὸ πρόσωπο ποὺ ἔχει πάρει γιὰ φυλετικὸ ἀντικείμενο καὶ νὰ τροποποιήσει τὸ ἐγώ του σύμφωνα μ' αὐτό. Λένε πὼς ἡ ἐπίδραση αὐτὴ τοῦ σεξουαλικοῦ ἀντικειμένου στὸ ἐ γ ώ, εἶναι ἰδιαίτερα συχνὴ στὴ γυναίκα, πὼς χαρακτηρίζει τὸ γυναι-

κεῖο φῦλο, σὲ προηγούμενες εὐκαιρίες σᾶς μίλησα γιὰ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ταυτοποίηση καὶ τὴν ἀντικειμενικὴ ἐκλογή, σχέση ποὺ εἶναι ἡ διδακτικώτερη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες. Μποροῦμε νὰ τὴν παρατηρήσουμε στὰ παιδιὰ ὅπως καὶ στοὺς ἐνηλίκους, στοὺς ὁμαλοὺς ὅπως καὶ στοὺς ἄρρωστους. Ὅταν κανένας χάνει τὸ ἀντικείμενο, ἢ βλέπει πὼς εἶναι ἀναγκασμένος νὰ παρατηθεῖ ἀπ' αὐτό, συμβαίνει συχνὰ ν' ἀποζημιώνεται ταυτοποιούμενος μὲ τὸ ἐν λόγῳ ἀντικείμενο, ξαναπλάθωντάς το μέσα στὸ ἐ γ ὼ του, σὲ τρόπο ποὺ ἡ ἀντικειμενικὴ ἐκλογὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ ἐπαναγωγὴ πρὸς τὴν ταυτοποίηση.

Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ταυτοποίηση ἐλάχιστα μὲ ἱκανοποιοῦν, ἀλλ' ἐπιτρέψτε τὴν ἄποψη, πὼς ἡ καθίδρυση τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ περίπτωση ἐπιτυχοῦς ταυτοποίησης μὲ τὴν πατρικὴ ὑπόσταση. Τὸ πιὸ ξεχωριστὸ γεγονὸς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα εἶναι τοῦτο δῶ : ἡ ἐμφάνιση στὸ ἐ γ ὼ μιᾶς ἰσχυρώτερης ὑπόστασης εἶναι στενὰ δεμένη μὲ τὴν τύχη τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος, σὲ τρόπον ὥστε τὸ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ὼ παρουσιάζεται σὰν κληρονόμος αὐτοῦ τοῦ συνόλου τῶν αἰσθημάτων ποὖναι τόσο σημαντικὰ γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία.

Καταλαβαίνουμε πὼς τὸ παιδὶ ἀφήνοντας τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, βλέπει πὼς εἶναι ἀναγκασμένο νὰ παρατηθεῖ ἀπὸ ἔντονες λιμπιν-

τικὲς ἐπενδύσεις ποὺ τὶς εἶχε πραγματώσει στοὺς γονεῖς του. Κι' ἔτσι οἱ παληὲς ταυτοποιήσεις μὲ τοὺς γονεῖς, σὰν γιὰ συμψηφισμὸ τῆς ἀπώλειας ποὺ γίνηκε, ἐνδυναμώνονται στὸ ἐ γ ώ του. Παρόμοιες ταυτοποιήσεις, ὑπολείμματα παληῶν ἀντικειμενικῶν ἐπενδύσεων, θὰ ἐπαναλαμβάνονται ἀρκετὰ συχνὰ ὕστερα στὴ ζωὴ τοῦ παιδιοῦ.

Αὐτὴ ὅμως ἡ πρώτη περίπτωση μετατροπῆς ἀναμφισβήτητα ἔχει εἰδικὴ σημασία καὶ κατέχει ξεχωριστὴ θέση στὸ ἐ γ ώ, ἐξ ἀφορμῆς τῆς μεγάλης της συναισθηματικῆς ἀξίας. Μιὰ πιὸ ἐπισταμένη ἔρευνα μᾶς δείχνει ἐπίσης, πὼς τὸ ὑ π έ ρ-έ γ ώ ἐξασθενίζει καὶ ἐκφυλίζεται, ὅταν τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα δὲν ἔγινε δυνατὸ νὰ ξεπερασθεῖ. Στὴ διάρκεια τῆς ἀνάπτυξης, τὸ ὑ π ὲ ρ-ὲ γ ὼ οἰκιοποιεῖται ἐπίσης καὶ τὴν ἐπίδραση τῶν προσώπων ποὺ μπόρεσαν νὰ ἀντικαταστήσουν τοὺς γονεῖς : παιδαγωγοί, δάσκαλοι, ἰδανικὰ πρότυπα. Στὶς ὁμαλὲς περιπτώσεις, τὸ ὑ π ὲ ρ-ὲ γ ὼ τείνει ν' ἀπομακρυνθεῖ πάντα καὶ πιὸ πολὺ ἀπ' τὰ πρωταρχικὰ πατρικὰ πρόσωπα καὶ γίνεται, ὅπως θὰ λέγαμε, ἀπρόσωπο. Ἂς μὴ ξεχνᾶμε ἀκόμα πὼς τὸ παιδί, σύμφωνα μὲ τὴν ἡλικία του σχηματίζει διαφορετικὴ ἰδέα γιὰ τοὺς γονεῖς του. Τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα παραχωρεῖ τὴ θέση του στὸ ὑ π ὲ ρ-ὲ γ ώ, οἱ γονεῖς θεωροῦνται σὰν ὄντα ὑπέροχα· μεταγενέστερα ἡ ἀντίληψη αὐτὴ γιὰ τοὺς γονεῖς ξεπέφτει.

Βέβαια, ἡ ταυτοποίηση μὲ τοὺς γονεῖς μπορεῖ νὰ παραχθεῖ κι' ἀργότερα ἀκόμα, καὶ συμβάλλει μάλιστα ἔντονα στὸ σχηματισμὸ τῆς προσωπικότητας, αὐτὴ ὅμως ἐπηρεάζει μονάχα τὸ ἐ γ ὼ καὶ καθόλου τὸ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ώ, γιατὶ αὐτὸ ἔχει ἤδη προσδιορισθεῖ ἀπὸ τὶς ἐντελῶς πρῶτες παραστάσεις τῶν γονιῶν.

Ἐλπίζω πὼς θὰ νοιώσατε τώρα, ὅτι τὸ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ὼ ἀνταποκρίνεται σὲ ὡρισμένη διάρθρωση καὶ δὲν εἶναι μιὰ ἁπλὴ ἀφαίρεση, ὅπως ἡ συνείδηση. Μᾶς ἀπομένει ἀκόμα νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ ἄλλη σημαντικώτατη λειτουργία: τὸ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ὼ ἀντιπροσωπεύει, πραγματικά, γιὰ τὸ ἐγὼ ἕνα ἰδεῶδες· τὸ ἐ γ ὼ τείνει στὸ νὰ προσαρμοσθεῖ πρὸς τὸ ἰδεῶδες αὐτό, νὰ τοῦ μοιάσει. Ἐπιζητώντας ἀδιάκοπα τὴν τελειοποίηση, τὸ ἐ γ ὼ ὑπακούει στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ώ. Εἶναι βέβαιο τὸ γεγονός, πὼς τὸ παιδὶ θαύμαζε πρὶν τοὺς γονεῖς του ἐξ ἀφορμῆς τῆς τελειότητας ποὺ τοὺς ἀπόδινε, κι' ὅτι τὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐ γ ὼ εἶναι τὸ ἀπομεινάρι τῆς παληᾶς αὐτῆς στάσης.

Ξαίρω, πὼς πολὺ συχνά, ἀκούσατε νὰ γίνετε λόγος γιὰ συναίσθημα κατωτερότητας, ποὺ τὸ συναντᾶμε ἀκριβῶς στὸν νευρωτικὸ καὶ ποὺ τὸ βρίσκουμε συχνὰ σὲ κεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε γράμματα καὶ τέχνες. Ὁ συγγραφεὺς ποὺ μεταχειρίζεται τὴν ἰδέα τοῦ συναισθήματος τῆς κατωτερότητας, πιστεύει πὼς ἔτσι ἱκανοποιεῖ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ψυχανάλυσης καὶ ἐξυ-

ψώνει τὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἔργου του. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ μαγικὸς ὅρος τοῦ συμπλέγματος τῆς κατωτερότητας μόλις καὶ μετὰ βίας χρησιμοποιεῖται στὴν ψυχανάλυση. Γιὰ μᾶς τὸ σύμπλεγμα αὐτὸ δὲν παρουσιάζεται καθόλου σὰν κάτι τὸ ἁπλὸ καὶ τὸ στοιχειῶδες. Κατὰ τὴ γνώμη μας εἶναι μεγάλη πλάνη νὰ τὸ ἀποδίνουμε, ὅπως ἀγαποῦν νὰ κάνουν οἱ αὐτο-αποκαλούμενοι ἀτομικοὶ ψυχολόγοι, στὴν αὐτο-αντίληψη ὑποτιθεμένων ὀργανικῶν ἐκφυλιστικῶν ἀλλοιώσεων. Τὸ συναίσθημα τῆς κατωτερότητας ἔχει γερὲς ἐρωτικὲς ρίζες. Τὸ παιδὶ νοιώθει τὸν ἑαυτό του κατώτερο, ὅταν βλέπει πὼς δὲν τὸ ἀγαποῦν, τὸ ἴδιο δὲ συμβαίνει καὶ γιὰ τὸν ἐνήλικο. Ἡ μόνη πραγματικὴ κατωτερότητα εἶναι ἡ ὀργανικὴ φυλετικὴ ὑποπλασία. Τὴν πρωταρχικὴ ὅμως αἰτία τοῦ συναισθήματος τῆς κατωτερότητας θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀναζητήσουμε στὴ σχέση τοῦ ἐ γ ὼ μὲ τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, γιατὶ τὸ συναίσθημα τῆς κατωτερότητας ἐκφράζει ὅπως καὶ τὸ συναίσθημα ἐνοχῆς τὴν ἔνταση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ δυό. Ἄλλωστε εἶναι καθαρὴ παρεξήγηση ἡ διάκριση ποὺ γίνεται ἀνάμεσα στὸ αἴσθημα τῆς κατωτερότητας καὶ τῆς ἐνοχῆς. Ἴσως νἄτανε πιὸ σωστὸ νὰ θεωροῦμε τὸ συναίσθημα τῆς κατωτερότητας σὰν τὸ ἐρωτικὸ συμπλήρωμα τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος κατωτερότητας. Στὴν ψυχανάλυση ἀπο-

δίνουμε ἐλάχιστη προσοχὴ στὸ πρόβλημα τῶν ὁρίων κάθε ἔννοιας.

Ἀκριβῶς δὲ ἐξ ἀφορμῆς τῆς δημοτικότητας ποὺ ἔχει τὸ σύμπλεγμα τῆς κατωτερότητας θὰ κάμω στὸ προκείμενο μιὰ μικρὴ παρέκβαση. Μιὰ σύγχρονη ἱστορικὴ προσωπικότητα, ποὺ ζεῖ ἀκόμα, ἂν καὶ τὴ στιγμὴ αὐτὴ βρίσκεται κάπως ἀποτραβηγμένη, ἔπαθε, ἐξ ἀφορμῆς βλάβης ποὺ τῆς συνέβη κατὰ τὴ γέννησή της, βράχυνση ἑνὸς τῶν μελῶν της. Ἕνας σύγχρονος συγγραφέας ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὶς βιογραφίες τῶν ἐνδόξων προσωπικοτήτων διηγήθηκε τὴ ζωὴ τοῦ ἐν λόγῳ ἀνδρός. Εἶναι δύσκολο νὰ καταστείλουμε τὴν ἀνάγκη τοῦ νὰ δώσουμε μιὰ ψυχολογικὴ μελέτη ὅταν πρόκειται γιὰ βιογραφία. Ὁ συγγραφέας μας λοιπὸν δοκίμασε νὰ ἀποδώσει τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἥρωα, στὸ συναίσθημα τῆς κατωτερότητας, ποὺ ἔκρινε πὼς τῶχε προκαλέσει τὸ φυσικὸ ἐλάττωμα. Κάνοντας αὐτό, ὁ συγγραφέας παράλειψε κάποιο πολὺ μικρό, ὄχι ὅμως καὶ ἀσήμαντο γεγονός. Λοιπόν, ὅταν καμμιὰ φορὰ ἡ μοῖρα τὰ φέρνει ἔτσι, ὥστε ἕνα παιδὶ νἆναι ἀσθενικὸ ἢ νἆναι κάπως ἀδικημένο ἀπ' τὴ φύση, τότε ἡ μάννα ἀποζημιώνοντάς το γιὰ τὴν ἀδικία τοῦ δείχνει ὑπερβολικὴ ἀγάπη. Στὴν προκείμενη περίπτωση, ἡ ἀλαζονικὴ μητέρα, φέρθηκε ἀλλοιώτικα, ἀρνήθηκε τὴν ἀγάπη της στὸ ἐλαττωματικό της παιδί. Κι' αὐτὸ σὰν ἔγινε, σημαίνουσα προσωπικότητα, ἔδειξε σαφῶς μὲ τὶς πράξεις του, πὼς

ποτὲ δὲν συγχώρησε τὴ μητέρα του. Σὰν θυμηθεῖτε ὅμως τί σημασία ἔχει γιὰ τὸ παιδὶ ἡ ἀγάπη τῆς μητέρας του, θὰ διορθώσετε ἀναμφίβολα συλλογιστικά, τὴ θεωρία τῆς κατωτερότητας ποὺ διατύπωσε ὁ βιογράφος.

Ἂς ξαναγυρίσουμε στὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ. Τοῦ ἀποδώσαμε τὴν αὐτοπαρατήρηση, τὴν ἠθικὴ συνείδηση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ ἰδεώδους. Ὅ,τι εἴπαμε γιὰ τὴ διαμόρφωσή του δείχνει πῶς προσδιορίζεται ἀπὸ ἕνα ἄπειρης σημασίας βιολογικὸ γεγονὸς καὶ ἀπὸ ἕνα ἀποφασιστικὸ ψυχολογικὸ γεγονός: ἀπὸ τὴ μακριὰ ἐξάρτηση στὴν ὁποία βρίσκεται τὸ παιδὶ ἀπέναντι τῶν γονηῶν του κι' ἀπ' τὸ οἰδιπόδειο σύμπλεγμα καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ λόγοι βρίσκονται στενὰ συνδεδεμένοι.

Τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ ἀντιπροσωπεύει ὅλους τοὺς ἠθικοὺς καταναγκασμούς, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν πόθο γιὰ τὴν τελειοποίηση καὶ μὲ λίγα λόγια ὅ,τι θεωροῦμε τώρα ψυχολογικὰ πῶς ἀποτελεῖ τμῆμα, ὅ,τι ἀνώτερου ὑπάρχει στὴν ἀνθρώπινη ζωή. Γιὰ νὰ γνωρίσουμε ἀνετώτερα τὴ σημασία τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ θὰ πρέπει νὰ στραφοῦμε πρὸς τὶς πηγὲς ἀπ' τὶς ὁποῖες ἀπορρέει λοιπὸν ξαίρουμε πὼς τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ προέρχεται ἀπ' τὴν ἐπίδραση ποὺ ἐξασκοῦν οἱ γονεῖς οἱ παιδαγωγοί, κ.λ.π. Γενικά, οἱ τελευταῖοι αὐτοί, προσαρμόζονται, γιὰ τὴν διαπαιδαγώγηση τῶν παιδιῶν, στὶς ὑπαγορεύσεις τοῦ ἴδιου τους τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ. Ὁποιαδήποτε κι' ἂν εἶναι ἡ

πάλη πού διεξάχθηκε ἀνάμεσα στό ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ὼ καί τό ἐ γ ώ τους, δείχνονται αὐστηροί κι' ἀπαιτητικοί ἀπέναντι τοῦ παιδιοῦ. Ξέχασαν τίς δυσκολίες τῆς παιδικῆς τους ἡλικίας καί ἱκανοποιοῦνται τώρα ταυτοποιούμενοι μὲ τούς γονεῖς τους, μ' αὐτούς πού ἄλλοτε τούς ἐπέβαλαν αὐστηρούς περιορισμούς.

Λοιπόν τό ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ τοῦ παιδιοῦ σχηματίζεται ὄχι σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ τους, γεμίζει μὲ τό ἴδιο περιεχόμενο, γίνεται ὁ ἐκπρόσωπος τῆς παράδοσης, καί τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων πού ὑπῆρξαν στίς προτυτερινὲς γενεές.

Μαντεύετε εὔκολα πώς, κατανοώντας τόν διαδραματιζόμενο ἀπ' τό ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ ρόλο, θά μπορέσουμε ἀνετώτερα νά ἀντιληφθοῦμε τὴν κοινωνική συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων, π. χ. στὴν περίπτωση τῆς ἐγκληματικότητας. Κι' ἴσως νά προπαρασκευασθοῦμε ἐπίσης καλύτερα γιά νά γίνουμε καλοί παιδαγωγοί. Αὐτός ἀκριβῶς εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖον οἱ λεγόμενες ἱστορικὲς ματεριαλιστικὲς ἑρμηνεῖες δὲν εἶναι ἱκανοποιητικές, γιατί πιθανῶς παραμελοῦν αὐτόν τόν παράγοντα. Τόν απομακρύνουν διατεινόμενες πώς οἱ «ἰδεολογίες» τῶν ἀνθρώπων εἶναι τά ἀποτελέσματα καί τά ὑπερ-οικοδομήματα τῶν σημερινῶν οἰκονομικῶν τῆς συνθηκῶν. Αὐτό εἶναι ἀλήθεια, ἀναμφίβολα ὅμως ὄχι ὅλη ἡ ἀλήθεια. Ἡ ἀνθρωπότητα δὲν ζεῖ παρά μόνο στό παρόν, τό παρελθόν, ἡ πα-

ράδοση τῆς φυλῆς καὶ τῶν λαῶν ὑφίστανται στὶς ἰδεολογίες τοῦ ἐγώ. Ἡ παράδοση αὐτὴ ὑφίσταται ἀργὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ παρόντος καὶ τὶς τροποποιήσεις, καὶ ὅσον ἀσκεῖ τὴν ἐπίδρασή της «διὰ» τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, ἐξακολουθεῖ νὰ διαδραματίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀνθρώπινη ζωή, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὶς οἰκονομικὲς συνθῆκες.

Στὰ 1921 δοκίμασα νὰ ἐφαρμόσω τὴ διαφοροποίηση τοῦ ἐ γ ὼ ἀπὸ τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, στὴ μελέτη τῆς ὁμαδικῆς ψυχολογίας καὶ κατέληξα στὸ ἀκόλουθο συμπέρασμα : τὸ ψυχολογικὸ πλῆθος εἶναι ἕνωση διαφόρων ἀτόμων ποὺ ἔχουν ἐγκαταστήσει στὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ τους τὸ ἴδιο πρόσωπο. Χάρις σ' αὐτὸ τὸ κοινὸ σημεῖο, ἔχουν ταυτοποιηθεῖ, στὸ ἐγώ τους, οἱ μὲν μὲ τοὺς δέ. Ἡ φόρμουλα αὐτὴ δὲν ἰσχύει φυσικὰ παρὰ μονάχα γιὰ τὰ πλήθη ποὺ ἔχουν ἀρχηγό. Ἂν διαθέταμε μεγαλύτερο ἀριθμὸ παραδειγμάτων αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἡ ἔννοια τοῦ ἐ γ ὼ θᾶχανε γιὰ μᾶς ὅ,τι τὸ παράξενο τῆς ἀπομένει, αὐτὸ τὸ παράξενο ποὺ μᾶς ἐκπλήττει κάθε φορὰ ποὺ μπαίνουμε στὰ ψηλότερα, στὰ ἀνώτερα στρώματα, τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, ἐμεῖς ποὺ ἔχουμε συνηθίσει στὴν ὑποχθόνια ἀτμόσφαιρα. Ὡστόσο ὅμως δὲν πιστεύουμε πὼς ἔχει λεχθεῖ κι' ἡ τελευταία λέξη τῆς ψυχολογίας τοῦ ἐ γ ὼ μιὰ ποὺ χαρακτηρήσαμε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ. Βρισκόμαστε μονάχα στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης μας· στὴν προκει-

μενη περίπτωση δὲν εἶναι μονάχα ἡ ἀρχὴ δύσκολη.

Μᾶς ἀπομένει ὅμως νὰ ἐκπληρώσουμε ἕνα ἄλλο ἔργο στὴν ἀντίθετη ἄκρη (ἂν μποροῦμε νὰ ἐκφρασθοῦμε ἔτσι) τοῦ ἐ γ ώ. Στὴ μελέτη αὐτὴ μᾶς παρακίνησε μιὰ παρατήρηση ποὺ ἔγινε στὴ διάρκεια τῆς ἀναλυτικῆς ἐργασίας, παρατήρηση πού, ἀληθινά, εἶναι πολὺ παληά. Ἔτσι ὅπως συμβαίνει συχνά, πολὺς χρόνος πέρασε πρὶν νὰ ἀποφασίσουμε νὰ καταπιαστοῦμε μὲ τὸ ἐξεταζόμενο ζήτημα.

Ὅλη ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία, τὸ ξαίρετε, οἰκοδομήθηκε πάνω στὴν ἀντίληψη τῆς ἀντίστασης ποὺ προβάλλει ὁ πάσχων, ὅταν ἐπιχειροῦμε νὰ τοῦ καταστήσουμε συνειδητὸ τὸ ἀσυνείδητο. Ἡ ἀντίσταση ἐκφράζεται, στὸν πάσχοντα, εἴτε ἀντικειμενικὰ μὲ τὴν ἔλλειψη ἰδεῶν ἢ μὲ τὸν ἀπροσδόκητο ἐρχομὸ ἰδεῶν ἄσχετων πρὸς τὴ θεραπευόμενη περίπτωση, εἴτε ὑποκειμενικά, μὲ τὴν ἐμφάνιση δυσαρέστων αἰσθημάτων ἀπ᾿ τὴ στιγμὴ ποὺ θ᾿ ἀγγίξουμε τὴ θεραπευόμενη περίπτωση. Ἡ τελευταία ὅμως αὐτὴ ἔνδειξη μπορεῖ καὶ νὰ λείπει. Λέμε τότε στὸν πάσχοντα, πὼς ἡ συμπεριφορά του μᾶς παρακινεῖ νὰ συμπεράνουμε πὼς ὑπάρχει ἀντίσταση. Ὁ πάσχων ἀπαντᾶ πὼς τὴν ἀγνοεῖ ἐντελῶς, πρᾶγμα ποὺ δείχνει πὼς ἔχουμε δίκαιο, ὅπως ἐπίσης ὅτι ἡ ἀντίσταση εἶναι κι᾿ αὐτὴ ἀσυνείδητη, ὅπως καὶ τὸ ἀπωθημένο ποὺ προσπαθοῦμε νὰ τὸ ἐξαφανίσουμε.

Ἀπὸ ποιὸ μέρος τῆς πνευματικῆς ζωῆς προέρχεται λοιπὸν αὐτὴ ἡ ἀσυνείδητη ἀντίσταση; Θἄπρεπε ἀπὸ καιρὸ νἄχε τεθεῖ τὸ ἐρώτημα αὐτὸ καὶ κεῖνος ποὺ ἀρχίζει νὰ μαθαίνει τὴν ψυχανάλυση δὲ θἄχε παραλείψει ν' ἀπαντήσει πῶς πρόκειται ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀντίσταση τοῦ ἀσυνειδήτου. Διφορούμενη κι' ἀκατάλληλη γιὰ κάθε χρήση ἀπάντηση! Πρέπει μ' αὐτὸ νὰ ἐννοήσουμε πὼς ἡ ἀντίσταση προέρχεται ἀπ' τὸ ἀπωθημένο; Ὄχι, βέβαια. Θὰ ἀποδώσουμε μᾶλλον στὸ ἀπωθημένο μιὰ ἔντονη τάση ποὺ τὸ ὠθεῖ ν' ἀνέβει στὸ συνειδητό. Ἐκεῖνο ποὺ ἐκδηλώνεται στὴν ἀντίσταση εἶναι τὸ ἐ γ ὼ, τὸ ἐ γ ὼ ποὺ ἔχοντας πρὶν πετύχει τὴν ἀπώθηση, δὲν συγκατατίθεται στὴν ἐξαφάνισή της. Αὐτὴ ἦταν παντοτεινὰ ἡ ἀντίληψή μας.

Ἀπὸ τότε ποὺ παραδεχθήκαμε τὴν παρουσία στὸ ἐ γ ώ, μιᾶς ἰδιαίτερης ὑπόστασης, ἐκείνης ποὺ περιορίζει κι' ἀπαγορεύει, τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, ἔχουμε κάθε δικαίωμα νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἀπώθηση ὀφείλεται σ' αὐτό. Τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ αὐτὸ μπορεῖ νὰ δρᾶ μόνο του ἢ νὰ ἐπιφορτίζει τὸ ὑπάκουο ἐ γ ὼ νὰ ἐκτελέσει τὶς διαταγές του. Συμβαίνει ὁ πάσχων νὰ μὴ νοιώθει, στὴ διάρκεια τῆς ἀνάλυσης, τὴ δράση τῆς ἀντίστασης, εἴτε γιατὶ τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ καὶ τὸ ἐ γ ώ, ἐργάζονται, σ' ὡρισμένες σοβαρὲς περιστάσεις, χωρὶς νὰ ἔχει συνείδηση τὸ ὑποκείμενο αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, εἴτε γιατί, πρᾶγμα ποὺ εἶναι ἀκόμα σημαντικώτερο, ὡρισμένα μέρη

τοῦ ἐ γ ὠ καὶ τοῦ ὑ π έ ρ - ἐ γ ὠ μένουν ἀσυνείδητα καὶ τὰ ἴδια. Στὶς δυὸ περιπτώσεις διαπιστώνουμε δυσάρεστα πὼς ἀπ' τὴ μιὰ τὸ (ὑπ έ ρ) ἐ γ ὠ καὶ τὸ συνειδητό, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ ἀπωθημένο καὶ τὸ ἀσυνείδητο, δὲν συμπίπτουν καθόλου.

Σκοπεύω νὰ συμπληρώσω τὴν εἰσαγωγὴ αὐτὴ στὴν ψυχανάλυση, ποὺ τὴν ἔχω ἀρχίσει δῶ καὶ δέκα πέντε χρόνια καὶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ συμπεριφέρομαι σὰν νἄσαστε, σ' ὅλο αὐτὸ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ διέρρευσε, ἀποκλειστικὰ ἀπασχολημένοι μὲ τὴν ψυχανάλυση. Ξαίρω φυσικὰ πὼς ἡ ἀξίωση αὐτὴ δὲ στέκεται, δὲ μπορῶ ὅμως νὰ κάμω διαφορετικά, γιατὶ ἀναμφίβολα εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ δώσω στοὺς ἀμύητους μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν ψυχανάλυση. Φυσικὰ δὲν θέλουμε νὰ μᾶς ἐκλάβουν γιὰ ὀπαδοὺς κάποιας μυστικῆς ἐπιστήμης, ὑποχρεωθήκαμε ὅμως ν' ἀναγνωρίσουμε καὶ νὰ δημοσιεύσουμε παντοῦ, πὼς κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ν' ἀνακατεύετε μὲ τὴν ψυχανάλυση, χωρὶς προηγούμενα νἄχει ἀποκτήσει σαφῶς καθωρισμένες ἔννοιες, ποὺ μονάχα μιὰ προσωπικὴ ἀνάλυση μπορεῖ νὰ τοῦ δώσει. Πρὸ δεκαπενταετίας φρόντισα στὰ μαθήματά μου, νὰ σᾶς ἀπαλλάξω ἀπὸ ὡρισμένα ἀφηρημένα τμήματα τῆς θεωρίας μου· νά ποὺ ὅμως βρίσκουμε πὼς ὡρισμένα δεδομένα γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ σᾶς μιλήσω, σήμερα συνδέονται στενὰ μὲ τὶς θεωρητικὲς αὐτὲς ἀπόψεις.

Ξαναγυρίζω στὸ θέμα μου. Τὸ ἐ γ ὼ καὶ τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ εἶναι καὶ τὰ ἴδια ἀσυνείδητα ἢ μονάχα τὰ προϊόντα τους; Μπροστὰ σ' αὐτὴ τὴ διαζευκτικὴ αἵρεση βρισκόμαστε. Λύσαμε τὸ ἐρώτημα σὲ τρόπο εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν πρώτη ὑπόθεση. Μάλιστα, μεγάλα τμήματα τοῦ ἐ γ ὼ καὶ τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ μποροῦν νὰ μένουν καὶ μένουν κανονικὰ ἀσυνείδητα· τὸ ὑποκείμενο ἀγνοεῖ κάθε τι γιὰ τὸ περιεχόμενό τους καὶ χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ τὸ κάνουμε νὰ τὰ γνωρίσει. Καμμιὰ φορὰ συμβαίνει τὸ ἐ γ ὼ καὶ τὸ συνειδητό, τὸ ἀπωθημένο καὶ τὸ ἀσυνείδητο νὰ μὴ συμπίπτουν. Αἰσθανόμαστε τὴν ἀνάγκη ν' ἀναθεωρήσουμε ἐξ ὁλοκλήρου τὶς ἀντιλήψεις μας σχετικὰ μὲ κεῖνα ποὺ ἀφοροῦν τὸ πρόβλημα συνειδητὸ—ἀσυνείδητο. Καὶ πρῶτα-πρῶτα κλίνουμε στὸ νὰ ὑποτιμήσουμε πολὺ τὴν ἀξία τοῦ κριτηρίου τῆς συνείδησης, κριτήριου ποὺ ἔχει πιστοποιηθεῖ σὰν πολὺ ἀβέβαιο. Θὰ ἦταν ὅμως πλάνη, γιατὶ ἐδῶ συμβαίνει τὸ ἴδιο ὅπως καὶ γιὰ τὴ ζωή μας. Ἡ ζωὴ δὲν ἔχει μεγάλη ἀξία, δὲν ἔχουμε ὅμως παρὰ μονάχα αὐτή. Χωρὶς τὸ ἀμυδρὸ φῶς τῆς συνείδησής μας, θἄχαμε χαθεῖ στὰ σκοτάδια τῆς ἀβυσσαλέας ψυχολογίας. Ὡστόσο μποροῦμε νὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ προσανατολισθοῦμε διαφορετικά.

Ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε συνειδητὴ κατάσταση δὲν μπορεῖ νὰ δώσει λαβὴ γιὰ καμμιὰ συζήτηση, συνεπῶς δὲ θὰ ξαναμιλήσουμε γι' αὐ-

τό. Ἡ παληότερη, ἡ καλύτερη σημασία τοῦ «ἀσυνειδήτου» ἐ γ ὼ εἶναι ἡ περιγραφικὴ σημασία· χαρακτηρίζουμε ἀσυνείδητη κάθε ψυχικὴ διεργασία, ποὺ ἡ ὕπαρξή της μᾶς ἔχει δειχθεῖ ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις της, γιὰ τὶς ὁποῖες ἄλλωστε, ἀγνοοῦμε κάθε τι μ' ὅλον ὅτι ξετυλίγονται μέσα μας. Ἀπέναντί του βρισκόμαστε, ὅπως καὶ μπροστὰ στὸ ψυχικὸ φαινόμενο ποὺ συντελεῖται στὸν πλησίον μας. Ἂν θέλουμε νἄμαστε ἀκόμα ἀκριβέστεροι, θὰ τροποποιήσουμε τὸν ὁρισμὸ αὐτό, λέγοντας πὼς ὀνομάζουμε ἀσυνείδητο, κάθε διεργασία ποὺ τὴν παραδεχόμαστε πὼς τ ώ ρ α μπαίνει σὲ ἐνέργεια χωρὶς τ ὴ ν ἴ δ ι α σ τ ι γ μ ὴ νὰ ξαίρουμε τίποτε ἄλλο γιὰ λογαριασμό της. Αὐτὸς ὁ περιορισμὸς μᾶς κάνει νὰ θυμόμαστε πὼς τὸ πλεῖστο τῶν συνειδητῶν διεργασιῶν, δὲν εἶναι ἀληθινὰ συνειδητὲς παρὰ μονάχα γιὰ ἕνα πολὺ μικρὸ χρονικὸ διάστημα· γρήγορα γίνονται λ α ν θ ά ν ο υ σ ε ς, ὄντας πάντοτε ἐπιδεκτικὲς νὰ ξαναγίνουν συνειδητές. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ἔτσι ὅτι ἔγιναν ἀσυνείδητες, ἂν εἴμαστε βέβαιοι πώς, σ' αὐτὴ τὴν λανθάνουσα κατάσταση, εἶχαν διατηρήσει κάτι τὸ ψυχικό. Μέχρις ἐδῶ τίποτα τὸ καινούργιο δὲ μάθαμε καὶ τίποτα, ἀκόμα πιὸ πολύ, δὲ μᾶς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ εἰσαγάγουμε, στὴν ψυχολογία, αὐτὴ τὴν ἰδέα τοῦ ἀσυνειδήτου. Οἱ ἐκ παραδρομῆς ὅμως πράξεις θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν ν' ἀποκτήσουμε καινούργια πεῖρα.

Ἂς ὑποθέσουμε πὼς κάποιο πρόσωπο κά-

νει κάποιο lapsus linguae, (γλωσσική παραδρομή) εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι τὸ λάθος αὐτὸ ἀποκαλύπτει μιὰ ρηματικὴ πρόθεση καί, χωρὶς νὰ κινδυνεύουμε ν' ἀπατηθοῦμε, μποροῦμε νὰ μαντεύσουμε τὴ φύση αὐτῆς τῆς πρόθεσης ποὺ δὲν πέτυχε νὰ ἐκδηλωθεῖ, καὶ ποὺ συνεπῶς ἦταν ἀσυνείδητη. Ἂν ὕστερα τὴν παρουσιάσουμε σ' αὐτὸν ποὺ τὸ ἔκανε, δυὸ πράγματα μποροῦν νὰ συμβοῦν : ἢ θὰ τὴν ἀναγνωρίσει καὶ τότε θὰ συμπεράνουμε πῶς πρόσκαιρα ἦταν ἀσυνείδητη, ἢ θὰ τὴν ἀρνηθεῖ καὶ τοῦτο γιατὶ διαρκῶς ἦταν ἀσυνείδητη. Ἡ πεῖρα αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ χαρακτηρίσουμε σὰν ἀσυνείδητο ἐκεῖνο ποὺ πρὶν εἴχαμε χαρακτηρίσει σὰν λανθάνον.

Παίρνοντας ὑπ' ὄψιν αὐτοὺς τοὺς δυναμικοὺς ὅρους, διακρίνουμε δυὸ εἴδη ἀσυνειδήτου:, ἀπ' τὴ μιὰ τὸ ἕνα ποὺ πολὺ συχνὰ μπορεῖ νὰ γίνει συνειδητό, καὶ τὸ ἄλλο ποὺ μὲ μεγάλη δυσκολία, καὶ μάλιστα ποτέ, δὲν παθαίνει αὐτὴ τὴ μεταμόρφωση. Γιὰ ν' ἀποφύγουμε κάθε ἀμφιβολία καὶ γιὰ νὰ δείξουμε μὲ ἀκρίβεια ἂν πρόκειται γιὰ τὸ ἕνα ἢ γιὰ τ' ἄλλο ἀσυνείδητο, ἢ ἂν δίνουμε στὸν ὅρο αὐτὸ τὴ δυναμικὴ του ἢ τὴν περιγραφική του σημασία, μεταχειριζόμαστε ἕνα ἁπλὸ καὶ τίμιο μέσο. Ὀνομάζομε «προσυνείδητο», τὸ ἀσυνείδητο ποὺ εἶναι λανθάνον, καὶ φυλᾶμε γιὰ τὸ ἄλλο τὸ ὄνομα τοῦ «ἀσυνειδήτου». Κι' ἔτσι χρησιμοποιοῦμε τρεῖς ὅρους : συνειδητό, προσυνείδητο κι' ἀσυνείδη-

το, πού εἶναι ἀρκετοί γιὰ τὴν περιγραφὴ ὅλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἂς τὸ ξαναποῦμε: ἀπὸ καθαρὰ περιγραφικὴ ἄποψη, τὸ προσυνείδητο ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἀσυνείδητο, δὲν τὸ ὀνομάζουμε ὅμως ἀσυνείδητο παρὰ μονάχα στὶς ἀκαθόριστες σχέσεις ἢ μᾶλλον ὅταν πρόκειται νὰ συνηγορήσουμε γιὰ αὐτὴ τὴν ὕπαρξη τῶν ἀσυνείδητων διεργασιῶν στὴν πνευματικὴ ζωή.

Θὰ ὁμολογήσετε, ἐλπίζω, πὼς ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι πολὺ τρομερὰ καὶ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ κυττάξουμε σαφῶς καὶ ἄνετα τὸ ζήτημα. Δυστυχῶς, ἡ ψυχανάλυση, ἀναγκάστηκε νὰ χρησιμοποιήσει καὶ μὲ μιὰ τρίτη σημασία τὴ λέξη ἀσυνείδητο, πρᾶγμα πού, πρέπει νὰ τὸ ἀναγνωρίσουμε, προκάλεσε κάποια σύγχιση. Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀνακάλυψης, πὼς ἕνα μεγάλο καὶ σοβαρὸ τμῆμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς ξέφευγε κανονικὰ ἀπ' τὴ γνώση τοῦ ἐ γ ώ, κι' ὅτι οἱ διεργασίες πού ξετυλίγονταν στὸ τμῆμα αὐτὸ θἄπρεπε νὰ θεωρηθοῦν σὰν ἀσυνείδητες στὴν ἀληθινὴ δυναμικὴ σημασία τῆς λέξης αὐτῆς, πήραμε ἐπίσης τὸν ὅρο «ἀσυνείδητο» καὶ ὑπὸ μιὰ συστηματικὴ ἔννοια. Μιλήσαμε γιὰ προσυνείδητο καὶ ἀσυνείδητο σύστημα, γιὰ σύγκρουση τοῦ ἐ γ ὼ μὲ τὸ ἀσυνείδητο σύστημα, κι' ἔτσι ἡ λέξη αὐτὴ ἐκφράζει πάντα καὶ περισσότερο, τὴν ἰδέα μιᾶς πνευματικῆς περιοχῆς μᾶλλον παρὰ τὴν ἰδέα ἑνὸς χαρακτήρα τοῦ ψυχισμοῦ. Ἐνῶ στὴν ἀρχὴ στενοχωρηθήκαμε ἀνακαλύπτοντας, πὼς ὡρισμένα τμήματα τοῦ ἐ γ ὼ

καὶ τοῦ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ὼ εἶναι ἀσυνείδητα, μὲ τὴ δυναμικὴ σημασία, ἀναγνωρίσαμε ὕστερα πὼς ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ διευκολύνει πολλὰ πράγματα, καὶ ὅτι μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀποφύγομε τὶς περιπλοκές.

Διαπιστώνουμε πὼς δὲν ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίζουμε γιὰ ἀσυνείδητο τὸ πνευματικὸ τμῆμα ποῦναι ξένο πρὸς τὸ ἐ γ ώ, μιὰ ποὺ τὸ ἀσυνείδητο δὲν εἶναι ἀποκλειστικός του χαρακτήρας. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο δὲν θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ λέξη ἀσυνείδητο μὲ τὴ συστηματικὴ σημασία, καὶ θὰ δώσουμε σὲ κεῖνο ποὺ τὸ χαρακτηρίζαμε ἔτσι ἕνα καταλληλότερο ὄνομα ποὺ δὲν θὰ προκαλεῖ τόσες παρεξηγήσεις. Στηριγμένοι στὸν Ν ί τ σ ε κι' ὕστερα σὲ μιά παρατήρηση τοῦ G. Groddeck, θὰ τὸ ὀνομάζουμε ἀπὸ δῶ καὶ πέρα τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο· γιατὶ αὐτὴ ἡ ἀπρόσωπη ἀντωνυμία φαίνεται πὼς εἶναι ἰδιαίτερα πρόσφορη γιὰ νὰ ἐκφράσει τὸ δεσπόζοντα χαρακτήρα αὐτῆς τῆς τόσο ξένης πρὸς τὸ ἐ γ ὼ πνευματικῆς περιοχῆς. Ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, ἐ γ ὼ καὶ ἐ κ ε ῖ ν ο, νά οἱ τρεῖς αὐτοκρατορίες, περιοχές, διαμερίσματα, στὶς ὁποῖες χωρίζουμε τὸν ψυχικὸ μηχανισμὸ τοῦ ἀτόμου. Τώρα θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τους.

Ἄς ἀνοίξουμε ὅμως πρῶτα μιὰ μικρὴ παρένθεση. Ὑποθέτω πὼς θὰ δυσαρεστηθήκατε ἀπ' τὸ ὅτι οἱ τρεῖς ἰδιότητες τῆς συνείδησης καὶ τὰ τρία διαμερίσματα τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ

δὲν κατορθώνουν νὰ σχηματίσουν τρία εἰρηνικὰ ζεύγη· τὸ γεγονὸς αὐτὸ θὰ θεωρεῖτε σὰν μαῦρο σημεῖο γιὰ τὰ ἀποτελέσματά μας. Ὡς τόσο πιστεύω πὼς γιὰ τίποτα δὲν πρέπει νὰ λυπόμαστε, προσθέτω δὲ πὼς τίποτα δὲν μᾶς ἐξουσιοδοτοῦσε στὸ νὰ ἐλπίζουμε σὲ μιὰ τόσο ἁπλὴ διάταξη. Ἐπιτρέψτε μου νὰ κάμω μιὰ σύγκριση· οἱ συγκρίσεις ἂν δὲν ἐπαρκοῦν στὴ στερέωση τῆς ἀλήθειας, μᾶς διευκολύνουν ὡστόσο κάποτε. Φαντάζομαι λοιπὸν μιὰ χώρα ποὺ τὸ ἔδαφός της παρουσιάζει μιὰ ἐναλλασσόμενη διαμόρφωση: συναντᾶμε λόφους, πεδιάδες, λίμνες. Ὁ πληθυσμὸς σύγκειται ἀπὸ Γερμανούς, Οὐγγαρέζους καὶ Σλοβάκους ποὺ παρουσιάζουν διαφορετικὴ δραστηριότητα. Ἂς ὑποθέσουμε πὼς οἱ Γερμανοὶ ποὖναι κτηνοτρόφοι κατοικοῦν στοὺς λόφους, οἱ Οὐγγαρέζοι ποὖναι καλλιεργητὲς κι' ἀμπελουργοὶ στὴν πεδιάδα, κι' οἱ Σλοβᾶκοι ψαράδες καὶ καλαθοπλέκτες στὶς ὄχθες τῶν λιμνῶν. Ἂν ἡ κατανομὴ αὐτὴ ἦταν σαφὴς κι' ἀπόλυτη, θὰ ἦταν ἡ χαρὰ ἑνὸς Οὐΐλσων, ἐπίσης ἡ γεωγραφία θἄταν τὸ εὐκολώτερο μάθημα. Τὸ πιθανώτερο εἶναι, ἂν ἐπισκεφθοῦμε τὸ μέρος αὐτό, πὼς θὰ συναντήσουμε λιγώτερη τάξη καὶ περισσότερη σύγχιση. Γερμανοί, Οὐγγαρέζοι καὶ Σλοβᾶκοι κἄποτε ζοῦν ἀνακατωμένα καὶ μποροῦν νἄχουν χωράφια στοὺς λόφους καὶ κοπάδια στὶς πεδιάδες. Φυσικά, σὲ ὡρισμένα σημεῖα δὲν θὰ γελαστοῦμε καθόλου, γιατὶ τὰ ψάρια δὲν πιάνονται

στὰ βουνά, οὔτε τ' ἀμπέλια φυτρώνουν στὸ νερό. Βέβαια, ἡ περιγραφὴ ἀληθινὴ στὸ σύνολό της, θὰ πρέπει στὶς λεπτομέρειες νὰ τροποποιηθεῖ.

Μὴν περιμένετε νὰ σᾶς δώσω γιὰ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο καινούργιες λεπτομέρειες, ἐκτὸς ἀπ' τ' ὄνομά του. Εἶναι τὸ σκοτεινὸ κι' ἀδιαπέραστο τμῆμα τῆς προσωπικότητάς μας, καὶ τὸ ἐλάχιστο ποὺ ξαίρουμε γι' αὐτό, τὸ μάθαμε μελετώντας τὴν ἐξεργασία τοῦ ὀνείρου καὶ τὴ διαμόρφωση τοῦ νευρωτικοῦ συμπτώματος. Αὐτὸ τὸ ἐλάχιστο ποὺ γνωρίζουμε, ἔχει, ἐξ ἄλλου, ἀρνητικὸ χαρακτῆρα καὶ δὲν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ παρὰ μονάχα σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸ ἐ γ ώ. Μονάχα ὡρισμένες συγκρίσεις μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο· τὸ ὀνομάζουμε : χάος, χύτρα γεμάτη συγκινήσεις ποὺ κοχλάζουν. Τὸ φανταζόμαστε ἀπ' τὴ μιὰ νὰ ξεχύνεται στὸ σωματικὸ κι' ἐκεῖ νὰ συναθροίζει τὶς παρορμητικὲς ἀνάγκες ποὺ βρίσκουν σ' αὐτὸ τὴν ψυχική τους ἔκφραση, χωρὶς ὅμως νὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε σὲ ποιὸ ὑπόστρωμα. Εἶναι γεμᾶτο ἐνέργεια, ξεκινώντας ἀπ' τὶς ὁρμές, χωρὶς ὅμως νὰ παρουσιάζει καμμιὰ ὀργάνωση, καμμιὰ γενικὴ θέληση· τείνει μονάχα στὴν ἱκανοποίηση τῶν παρορμητικῶν ἀναγκῶν, συμμορφούμενο πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Οἱ διεργασίες ποὺ ξετυλίγονται στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο δὲν ὑπακούουν στοὺς λογικοὺς νόμους τῆς σκέψης· γι' αὐτές, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίφασης δὲν ὑπάρχει. 'Αν-

τιφατικὲς συγκινήσεις ὑφίστανται σ' αὐτὸ χωρὶς ἡ μιὰ νὰ ξεφεύγει ἀπ' τὴν ἄλλη. Τὸ πολὺ μποροῦν, κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχοῦσα οἰκονομικὴ πίεση, νὰ συμβάλλουν στὸ νὰ ἐκτρέψουν τὴν ἐνέργεια πρὸς ἕνα συμψηφιστικὸ σχηματισμό.

Στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο δὲν ὑπάρχει τίποτα ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν ἄρνηση· διαπιστώνομε, ὄχι χωρὶς ἔκπληξη, πώς, τὸ ἀγαπητὸ στοὺς φιλοσόφους, δόγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος εἶναι ὑποχρεωτικοὶ τύποι τῶν ψυχικῶν μας πράξεων, στὸ προκείμενο ἀποδεικνύεται πὼς δὲν ὑπάρχει. Στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο τίποτα δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἰδέα τοῦ χρόνου, καμμιὰ ἔνδειξη ροῆς χρόνου καί, πρᾶγμα ἐξαιρετικὰ ἐκπληκτικό, ποὺ θὰ πρέπει νὰ μελετηθεῖ κι' ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη, καμμιὰ τροποποίηση τῶν ψυχικῶν διεργασιῶν μέσα στὴ χρονικὴ διάρκεια. Οἱ ἐπιθυμίες ποὺ ποτὲ δὲν πρόβαλαν ἔξω ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, ὅπως καὶ οἱ ἐντυπώσεις ποὺ φυγαδεύτηκαν σ' αὐτὸ ἐξ αἰτίας τῆς ἀπώθησης, εἶναι δύναμες ἄφθαρτες καὶ τὶς ξαναβρίσκουμε ὅπως τὶς ἀφήσαμε ὕστερα ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Μονάχα ἡ ἀναλυτικὴ ἐργασία καθιστώντας τες συνειδητές, μπορεῖ νὰ κατορθώσει νὰ τὶς τοποθετήσει στὸ παρελθὸν καὶ νὰ τὶς στερήσει ἀπ' τὸν ἐνεργητικὸ φόρτο. Ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα ἐξαρτᾶται, ἐν μέρει, τὸ θεραπευτικὸ ἐπακόλουθο τῆς ἀναλυτικῆς ἐργασίας.

Ἐπιμένω στὸ νὰ ὑποστηρίζω ὅτι δὲν κατα-

στήσαμε άρκετά άνάγλυφο αύτό τό άναμφισβήτητο γεγονός τοῦ άναλλοιώτου τοῦ άντιτιθεμένου στό πέρασμα τοῦ χρόνου. Στό σημεῖο αύτό άκριβῶς φαίνεται πώς προσφέρεται ἕνας δρόμος άπ' ὅπου μποροῦμε νά είσδύσουμε στίς πιό βαθύτερες γνώσεις· δυστυχῶς έγώ δέν μπόρεσα νά μπῶ σ' αύτόν τό δρόμο.

Ἐξυπονοεῖται πώς τό έ κ ε ῖ ν ο άγνοεῖ τίς άξιολογικές κρίσεις, τό καλό καί τό κακό, τήν ήθική. Ὁ οίκονονομικός, ἤ ἄν προτιμᾶτε, ὁ ποσοτικός παράγων εἶναι συνδεδεμένος μέ τήν άρχή τῆς ήδονῆς, κυριαρχεῖ σ' ὅλες τίς διεργασίες. Οἱ ένστικτώδεις φόρτοι πού τείνουν νά ξεχυθοῦν, βρίσκονται ὅλοι, πιστεύουμε, στό έ κ ε ῖ ν ο. Φαίνεται μάλιστα πώς ἡ κατάσταση τῆς ένεργείας πού προσιδιάζει στίς ένστικτώδεις όρμές διαφέρει άπ' τήν κατάσταση τῆς ένεργείας στίς ἄλλες ψυχικές δυνάμεις, δηλαδή εἶναι πιό άσθενική καί εύκολώτερα μετατρεπτή. Πῶς νά έξηγήσουμε χωρίς αύτό, πράγματι, τήν έμφάνιση αύτῶν τῶν μεταθέσεων, αύτῶν τῶν συμπυκνώσεων πού χαρακτηρίζουν τό έ κ ε ῖ ν ο καί πού άποδείχνονται τόσο άνεξάρτητες άπ' τήν ίδιότητα κείνου πού εἶναι έπενδεδυμένο (ἂν έπρόκειτο γιά τό έ γ ώ θά λέγαμε γιά μιά ίδέα) ; Τί δέ θά δίναμε γιά νά πετύχουμε μιά καλύτερη κατανόηση αύτῶν τῶν πραγμάτων. Ἐξ ἄλλου, διαπιστώνετε πώς δέ φθάσαμε στό νά άρκούμαστε νά λέμε πώς τό έ κ ε ῖ ν ο εἶναι άσυνείδητο, μποροῦμε άκόμα νά τό άποδώσου-

με σ' ἄλλους χαραχτῆρες· διαβλέπετε πῶς ἴσως νὰ ὑπάρχουν ἐπίσης στὸ ἐ γ ὼ καὶ στὸ ὑ π ὲ ρ ἐ γ ώ, ἀσυνείδητα τμήματα, ὄχι ὅμως μὴ λογικὰ καὶ πρωτόγονα, ὅπως ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὁποῖα πρὸ ὀλίγου μιλήσαμε.

Σχετικὰ μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ καθαυτὸ ἐ γ ὼ καὶ ἀνάλογα μὲ τὸ μέτρο ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποχωρισθεῖ ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο καὶ τὸ ὑ π ε ρ - ἐγώ, μελετῶντας τὶς σχέσεις του μὲ τὸ πιὸ ἐπιφανειακὸ τμῆμα τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ μποροῦμε νὰ τὰ κατανοήσουμε. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι στραμένο πρὸς τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ μεταβιβάζει τὶς ἐντυπώσεις ποὺ δέχτηκε, καὶ στὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας του παράγεται τὸ φαινόμενο τῆς συνείδησης. Ἀποτελεῖ τὸ αἰσθητήριο ὄργανο ὅλου τοῦ μηχανισμοῦ καὶ δέχεται τοὺς ἐκ τῶν ἔξω ἐρεθισμούς, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἔσω, τοὺς ἐρεθισμοὺς τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Μήπως εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσουμε ὅτι τὸ ἐ γ ὼ εἶναι τὸ τμῆμα τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ τὸ τροποποιημένο ἀπ' τὴ γειτνίαση καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τὸ ὀργανωμένο γιὰ νὰ δέχεται τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ν' ἀμύνεται σ' αὐτούς, ποὺ ἔτσι μποροῦμε νὰ τὸ παραβάλλουμε μὲ τὸ φλοιῶδες στρῶμα ποὺ περιβάλλει τὴν ζῶσα οὐσία; Ἡ σχέση μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο ἔχει ἀποκτήσει γιὰ τὸ ἐγὼ μιὰ κεφαλαιώδη σημασία· ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἐ γ ὼ εἶναι ν' ἀντιπροσωπεύει τὸν κόσμο αὐτὸ στὰ μάτια του ἐ κ ε ί ν ο υ, γιὰ τὸ ὅσο γίνεται πιὸ

πολὺ καλὸ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου. Πραγματικά, χωρὶς τὸ ἐ γ ώ, τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, ποθώντας τυφλὰ τὶς ἐνστικτώδεις ἱκανοποιήσεις, θὰ θρυμματιζότανε ὅταν ἀσύνετα θὰ συγκρουότανε μ' αὐτὴ τὴν ἐξωτερικὴ δύναμη ποὺ εἶναι ἰσχυρώτερη ἀπ' αὐτό.

Τὸ ἐ γ ὼ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ λειτουργία του, πρέπει νὰ παρατηρεῖ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, νὰ σχηματίζει τὴν ἀκριβὴ του εἰκόνα καὶ νὰ τὴν ἀποθέτει ἀνάμεσα σ' ὡρισμένες ἀναμνήσεις του ποὺ τοῦ ἔχει προσκομίσει ἡ ἀντίληψη. Πρέπει ἀκόμα, χάρις στὴ δοκιμασία τῆς ἐπαφῆς μὲ τὴν πραγματικότητα, νὰ κρατάει σὲ ἀπόσταση κάθε τι ποὺ εἶναι δυνατό, σ' αὐτὴν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ν' αὐξήσει τὶς ἐσωτερικὲς πηγὲς ἐρεθισμοῦ. Κατὰ διαταγὴ τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ, τὸ ἐ γ ὼ ἐξασκεῖ ἐπιβολὴ στὸ πλησίασμα πρὸς τὴν κινητικότητα, ἀνάμεσα ὅμως στὴν ἀνάγκη καὶ στὴ δράση ἔχει παρεμβάλει τὴν ἀναγκαία προθεσμία γιὰ τὴν ἐξεργασία τῆς σκέψης, προθεσμία κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἐπωφελεῖται ἀπ' τὶς ὑπολειμματικὲς ἀναμνήσεις ποὺ τοῦ ἄφησε ἡ πεῖρα. Κι' ἔτσι ἐκθρονίζει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς πού, στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο κυριαρχεῖ κατὰ τρόπο ἀπόλυτο σὲ κάθε διεργασία. Τὴν ἀρχὴ αὐτὴ τὴν ἀντικατάστησε μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ποὺ εἶναι ἱκανὴ νὰ δώσει τὴν ἀσφάλεια καὶ τὴν ἐπιτυχία.

Ἐξ ἄλλου μόνο χάρις στὸ σύστημα τῆς ἀντίληψης θεμελιώνεται ἡ σχέση ἀνάμεσα στὸ

ἐ γ ὼ καὶ στὸ χρόνο, σχέση ποὺ εἶναι τόσο δύσκολο νὰ περιγραφεῖ· δὲν πρέπει ν' ἀμφιβάλουμε γι' αὐτό, ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας τοῦ συστήματος αὐτοῦ εἶναι κεῖνος στὸν ὁποῖον ὀφείλεται ἡ γέννεση τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου. Τὸ ἐ γ ὼ ὅμως, διαφοροποιεῖται ἐντελῶς ἰδιαίτερα ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο μὲ μιὰ τάση συνθετοποίησης τῶν περιεχομένων του, σογκεφαλαίωσης καὶ ἑνοποίησις τῶν ψυχικῶν του διεργασιῶν, πράγματα γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντελῶς ἀνίκανο τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο. Πραγματευόμενοι προσεχῶς τὸ ζήτημα τῶν παρορμήσεων στὴν πνευματικὴ ζωή, θὰ πετύχουμε, πρέπει νὰ τὸ ἐλπίζουμε, τὴν ἀποκάλυψη τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ τοῦ οὐσιώδη χαρακτήρα τοῦ ἐ γ ώ, χαρακτήρα στὸν ὁποῖον χρωστᾶμε τὸν ἀνώτερο βαθμὸ ὀργάνωσης, τὸν ἀναγκαῖο στὶς καλύτερες ἐκδηλώσεις του.

Τὸ ἐ γ ὼ ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τοῦ ἐνστίκτου ἴσαμε τὴν κυριαρχία του, κατορθώνει ὅμως τὴν κυριαρχία ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἐνστίκτου, ὁ τοποθετημένος σ' ἕναν μεγαλύτερο σύνδεσμο, ὁ περιεχόμενος σ' ἕνα σύνολο.

Χρησιμοποιώντας κοινοὺς ὅρους, θὰ ποῦμε, πὼς στὴν ψυχικὴ ζωή, τὸ ἐ γ ὼ ἀντιπροσωπεύει τὴ λογική, τὴ σύνεση, καὶ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο τὰ ἀποχαλινωμένα πάθη.

Ἴσαμε τα τώρα ἀφεθήκαμε στὴν ἐπιβολὴ τῶν προνομίων καὶ τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἐ γ ώ, τώρα εἶναι καιρὸς νὰ δοῦμε καὶ τὴν ἀντίστροφη πλευρὰ τοῦ νομίσματος· τὸ ἐ γ ώ, πραγματι-

κά, εἶναι ἕνα κομμάτι τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ, κατάλληλα τροποποιημένο ἀπὸ τὴ γειτνίαση ἑνὸς ἀπειλητικοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἀσθενικὸ ἀπὸ δυναμικὴ ἄποψη, τὸ ἐ γ ὼ ἔχει δανειστεῖ τὴν ἐνεργητικότητά του ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, καὶ ξαίρουμε περίπου μὲ ποιὲς μέθοδες καὶ σχεδὸν θὰ λέγαμε μὲ ποιὲς μηχανορραφίες, πετυχαίνει νὰ ἀρπάξει ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο ἕνα τμῆμα τῆς ἐνεργείας του. Ἕνα ἀπ' τὰ χρησιμοποιούμενα μέσα εἶναι π.χ. ἡ ταυτοποίηση μὲ φυλαγμένα ἢ ἐγκαταλειμένα ἀντικείμενα. Οἱ ἀντικειμενικὲς ἐπενδύσεις ὀφείλονται στὶς παρορμητικὲς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ· τὸ ἐ γ ὼ στὴν ἀρχὴ περιορίζεται στὸ νὰ τὶς καταγράψει, ἐνῶ ὅμως ταυτοποιεῖται μὲ τὸ ἀντικείμενο, παρουσιάζεται στὴ θέση αὐτοῦ τοῦ τελευταίου μπροστὰ στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο καὶ θέλει νὰ καπαρώσει τὴν λίμπιντό του. Ξαίρουμε ἤδη πὼς στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς, τὸ ἐ γ ὼ κυριεύει ἔτσι μεγάλον ἀριθμὸ ὑπολειμμάτων παληῶν ἀντικειμενικῶν ἐπενδύσεων. Ἐν συνόψει τὸ ἐ γ ὼ πρέπει νὰ πραγματοποιήσει τὶς προθέσεις τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ καὶ ἐπιτυγχάνοντάς τες ν' ἀποκαλύψει τὶς εὐνοϊκὲς γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῶν ἀνωτέρω προθέσεων συνθῆκες ποὺ θὰ τοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἐπιτελέσει καλύτερα τὸ ἔργο του. Ἡ σχέση τοῦ ἐ γ ὼ μὲ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴ σχέση τοῦ ἱππέα μὲ τὸ ὑποζύγιό του. Τὸ ἄλογο παρέχει τὴν ἀναγκαία ἐνέργεια γιὰ τὴν κίνηση, ὁ ἱππέας ἔχει τὸ προνόμιο νὰ καθορίζει

τὸν ἐπιδιωκτέο σκοπὸ καὶ νὰ καθοδηγεῖ τὶς κινήσεις τοῦ ἰσχυροῦ ζώου. Ἐν πάσει περιπτώσει, σχετικὰ μὲ τὸ ἐ γ ὼ καὶ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, ἡ σχέση πολὺ ἀπέχει ἀπ' τὸ νὰ εἶναι πάντοτε ἰδεώδης καὶ πολὺ συχνὰ συμβαίνει νὰ ὑποχρεώνεται ὁ ἀναβάτης νὰ πηγαίνει ἐκεῖ ὅπου τὸ ἄλογο τὸν ὁδηγάει μόνο του.

Τὸ ἐ γ ὼ ἔχει ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ ἕνα τμῆμα τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ μὲ τὶς ἀντιστάσεις τῆς ἀπώθησης· ἡ ἀπώθηση ὅμως δὲν συνεχίζεται στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, τὸ ἀπωθημένο συγχέεται μὲ τὸ ὑπόλοιπο αὐτοῦ τοῦ τελευταίου.

Κάποιο ρητὸ μᾶς συμβουλεύει νὰ μὴ ὑπηρετοῦμε ταυτόχρονα δυὸ κυρίους. Γιὰ τὸ δυστυχισμένο ἐ γ ὼ τὸ πρᾶγμα εἶναι πολὺ χειρότερο ἔχει νὰ ὑπηρετήσει τρεῖς αὐστηροὺς κυρίους καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐναρμονίσει τὶς ἀπαιτήσεις τους. Αὐτὲς πάντα ἀντιφάσκουν μεταξύ τους καὶ φαίνεται συχνὰ πὼς εἶναι ἀδύνατο νὰ τὶς συμφιλιώσουμε· τίποτα τὸ ἐκπληκτικὸ ἀπὸ τότε στὸ πὼς συχνὰ τὸ ἐγὼ ἀποτυχαίνει στὴν ἀποστολή του. Οἱ τρεῖς δεσπότες εἶναι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τὸ ὑ π έ ρ - ἐ γ ὼ καὶ τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο. Ὅταν παρατηροῦμε τὶς προσπάθειες ποὺ καταβάλλει τὸ ἐ γ ὼ γιὰ νὰ δειχτεῖ δίκαιο καὶ στοὺς τρεῖς αὐτοὺς ταυτόχρονα, ἢ καλύτερο γιὰ νὰ ὑπακούσει σ' αὐτούς, καθόλου δὲ λυπόμαστε μὲ τὸ ὅτι προσωποποιήσαμε τὸ ἐ γ ώ, δίνοντάς του μιὰ αὐτόνομη ὕπαρξη. Αἰσθάνεται πὼς συνθλίβεται ἀπὸ τρεῖς πλευρές, πὼς ἀπειλεῖται

ἀπὸ τρεῖς διαφορετικοὺς κινδύνους, στοὺς ὁποίους ἀντιδρᾶ, σὲ περίπτωση ἀδυναμίας, μὲ τὴν παραγωγὴ ἄγχους. Τὸ ἐ γ ὼ ἕλκοντας τὴν καταγωγή του ἀπ' τὴν πεῖρα τῆς ἀντίληψης, εἶναι προωρισμένο ν' ἀντιπροσωπεύει τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀποβλέποντας στὸ νὰ παραμένει ὡστόσο ὁ πιστὸς ὑπηρέτης τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ καὶ στὸ νὰ βρίσκεται σὲ ἁρμονικὴ συνεννόηση μαζύ του, νὰ θεωρεῖται ἀπ' αὐτὸ σὰν ἕνα ἀντικείμενο καὶ νὰ ἐπισύρει πρὸς ἑαυτὸ τὴ λίμπιντο τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ. Ἐξασφαλίζοντας τὴν ἐπαφὴ ἀνάμεσα στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο καὶ στὴν πραγματικότητα, βρίσκεται συχνὰ στὴν ἀνάγκη νὰ ἐπενδύει μὲ προσυνείδητες λογικοποιήσεις τὶς ἀσυνείδητες διαταγὲς ποὺ δίνει τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, νὰ κατευνάσει τὶς συγκρούσεις τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ μὲ τὴν πραγματικότητα καί, ἐπιδεικνύοντας διπλωματικὴν ὑποκρισία, νὰ φαίνεται πὼς λογαριάζει τὴν πραγματικότητα, κι' ὅταν ἀκόμα τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο μένει ἄκαμπτο κι' ἀνοικονόμητο. Ἐξ ἄλλου τὸ αὐστηρὸ ὑ π ε ρ - ἐ γ ὼ δὲν τὸ ἀφήνει καί, ἀδιάφορο γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ ἀντιτάσσει τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τοῦ ἐπιβάλλει τοὺς προδιαγραμμένους κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς του. Ἂν τύχει νὰ παρακούσει στὸ ὑ π ε ρ - ἐ γ ώ, τιμωριέται ἀπὸ μέρους του μὲ ὀδυνηρὰ συναισθήματα κατωτερότητας καὶ ἐνοχῆς. Παρόμοια πιεσμένο τὸ ἐ γ ὼ ἀπ' τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, καταδυναστευμένο ἀπ' τὸ ὑ π ὲ ρ - ἐ γ ώ, ἀπωθημένο ἀπ' τὴν πραγματικότητα, ἀ-

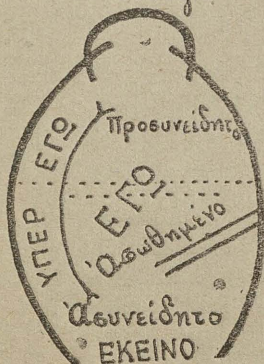
γωνίζεται γιὰ νὰ ἐπιτελέση τὸ οἰκονομικό του καθῆκον, νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἁρμονία ἀνάμεσα στὶς διάφορες δυνάμεις καὶ ἐπιρροὲς ποὺ δροῦν ἐντὸς καὶ πάνωθέ του· ἀντιλαμβανόμαστε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν γιατὶ συχνὰ ἀναγκαζόμαστε ν' ἀνακράξουμε: «Ἄχ, ἡ ζωὴ δὲν εἶναι εὔκολη!» Τὸ ἐγώ, ὅταν ἀναγκάζεται ν' ἀναγνωρίσει τὴν ἴδια του τὴν ἀδυναμία, τρομάζει: πραγματικὸς φόβος μπροστὰ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, δείλιασμα τῆς συνείδησης μπρὸς στὸ ὑπερ-ἐγώ, νευρωτικὴ ἀγωνία μπρὸς στὴ δύναμη ποὺ ἔχουν τὰ πάθη στὸ ἐκεῖνο.

Τὸ σχέδιο τῆς τελευταίας σελίδας δείχνει τὴ διάρθρωση τῆς ψυχικῆς προσωπικότητας.

Διαπιστώνεται ἐδῶ πὼς τὸ ὑπερ-ἐγὼ βυθίζεται στὸ ἐκεῖνο ποὺ μαζύ του καταναγκάζεται σὰν κληρονόμος τοῦ οἰδιπόδειου συμπλέγματος νὰ διατηρεῖ στενώτατες σχέσεις. Εἶναι περισσότερο ἀπομακρυσμένο παρὰ τὸ ἐγὼ ἀπ' τὸ σύστημα τῆς ἀντίληψης. Τὸ ἐκεῖνο σχετίζεται μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο μονάχα μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἐγώ, τουλάχιστον σ' αὐτὸ τὸ σχῆμα. Ἀκόμα καὶ σήμερα εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε ἂν τὸ σχέδιο αὐτὸ ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα. Σ' ἕνα σημεῖο τοὐλάχιστον, δίχως ἄλλο εἶναι ψεύτικο, τὸ διάστημα ποὺ κατέχει τὸ ἐκεῖνο θἄπρεπε νἆναι ἀπειροστὰ μεγαλύτερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ κατέχει τὸ ἐγὼ ἢ τὸ προσυνείδητο. Διορθῶστε, σᾶς παρακαλῶ, νοερὰ αὐτὸ τὸ λάθος.

Καὶ τώρα, πρὶν νὰ τελειώσουμε μ' αὐτὲς τὶς ἐξηγήσεις τὶς ὁπωσδήποτε κουραστικὲς καὶ ἴσως δυσνόητες, θὰ συστήσουμε κάτι ἀκόμα! Μὴ φαντασθεῖτε ποτὲ πὼς τὰ διάφορα τμήματα τῆς προσωπικότητας εἶναι τόσο αὐστηρὰ καθωρισμένα ὅπως, τεχνικά, εἶναι ξεχωρισμένες στὴ γεωγραφία οἱ διάφορες χῶρες. Τὰ περιγράμματα, ὅπως τὰ βλέπουμε στὰ σχέδια ἢ στὴν πρωτόγονη ζωγραφική, δὲ μποροῦν νὰ μᾶς καταστήσουν συλληπτὲς τὶς ἰδιομορφίες τοῦ ψυχισμοῦ· τὰ ἀνακατεμένα χρώματα τῶν μοντέρνων ζωγράφων ἴσως νὰ προσφέρωνται καλύτερα. Κι' ἀφοῦ ξεχωρίσαμε τὰ διάφορα μέρη τώρα εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὰ ξαναενώσουμε. Προσπάθησα νὰ καταστήσω νοητὸ τί εἶναι ὁ τόσο δύσληπτος ψυχισμός: μὴ κρίνετε τόσο αὐστηρὰ αὐτὴ τὴν πρώτη προσπάθεια. Εἶναι λίαν πιθανὸ πὼς οἱ διαιρέσεις ποικίλουν ἀνάλογα μὲ τὰ διάφορα ἄτομα, πὼς ἀκόμα τροποποιοῦνται στὴ διάρκεια τῆς λειτουργίας καὶ πὼς στιγμιαῖα μποροῦν νὰ ἐξαφανισθοῦν. Αὐτὸ ξεχωριστὰ εἶναι ἀληθινὸ γιὰ κείνην ποὺ τελευταῖα φιλογενετικὰ παρουσιάστηκε, γιὰ κείνη ποὖναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῶν περισσότερων διαμαχῶν: γιὰ τὴ διαφοροποίηση τοῦ ἐ γ ὼ μὲ τὸ ὑ π ε ρ ε γ ώ. Ἡ ψυχασθένεια μπορεῖ, εἶναι βέβαιο, νὰ προκαλέσει ἐπίσης παρόμοιες διακρίσεις καὶ εὔκολα φανταζόμαστε πὼς ὡρισμένες μυστικιστικὲς μέθοδες καταφέρνουν νὰ ἀνατρέψουν τὶς ὁμαλὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ

διάφορα ψυχικὰ φέουδα, πὼς ἡ ἀντίληψη γίνεται μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἱκανὴ νὰ συλλάβει τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸ ἐ γ ὼ καὶ στὸ ἐ κ ε ῖ ν ο, πὼς δίχως αὐτὴ θὰ ἔμεναν ὁλότελα ξένες. Μποροῦμε ἀπ' αὐτὸν τὸ δρόμο νὰ φτάσουμε ἴσαμε τὶς ὑπέρτατες ἀλήθειες ἀπ' ὅπου περιμένουμε τὴ σωτηρία μας ; Δὲν φοβόμαστε ν' ἀμφιβάλλουμε γι' αὐτό. Ὡστόσο παραδεχόμαστε πὼς οἱ θεραπευτικὲς προσπάθειες τῆς ψυχανάλυσης ἐφαρμόζονται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο. Οἱ προθέσεις σας δὲν ἀποβλέπουν στὸ δυνάμωμα τοῦ ἐ γ ώ, στὴ μεγαλύτερη ἀνεξαρτησία του ἀπέναντι στὸ ὑ π ὲ ρ-ἐ γ ώ, στὴ διεύρυνση τοῦ πεδίου τῆς ἀντίληψης καὶ στὴ μεταβολὴ τοῦ ὀργανισμοῦ του ὡσὰν νὰ μπορεῖ ν' ἀφομοιώνει καινούργια τμήματα τοῦ ἐ κ ε ί ν ο υ ; Τὸ ἐ γ ὼ πρέπει νὰ ξεσπιτώσει τὸ ἐ κ ε ῖ ν ο. Αὐτὸ εἶναι ἕνα καθῆκον ποὺ ἐπιβάλλεται στὸν πολιτισμὸν ὅπως καὶ ἡ ἀποξήρανση τοῦ Zuydersee.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΣΗ, ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ [1]

I.

Δυὸ σκηνὲς τοῦ Σαίξπηρ, ἡ μιὰ εὔθυμη κι' ἡ ἄλλη τραγική, μοὔδωσαν τελευταῖα τὴν εὐκαιρία νὰ θέσω ἕνα μικρὸ πρόβλημα καὶ νὰ τὸ λύσω.

Ἡ εὔθυμη σκηνὴ εἶναι ἡ σκηνὴ τῆς ἐκλογῆς —ἀνάμεσα στὰ τρία κουτιά—στὸν Ἔμπορο τῆς Βενετίας—ποὺ θὰ πρέπει νὰ κάμουν οἱ μνηστῆρες. Ἡ νέα καὶ συνετὴ Πότσικα, εἶναι ὑποχρεωμένη ἐπειδὴ τὸ θέλει ὁ πατέρας της, νὰ πάρει ἄντρα κεῖνον ἀπ' τοὺς μνηστῆρες πού, ἀπ' τὰ τρία κουτάκια ποὺ θὰ τοῦ παρουσιάσουν,

(1) Εἶναι περισσότερο ἀπὸ γνωστὸ πὼς ἡ ψυχανάλυση δὲν εἶναι μονάχα μιὰ θαυμαστὴ μέθοδος διάγνωσης καὶ θεραπείας γιὰ τὶς ψυχικὲς ἀρρώστειες, ἀλλὰ κι' ἕνα ἐξαιρετικὸ μέσο ἔρευνας κάθε ἀνθρώπινης ψυχικῆς ἐκδήλωσης.

Ἰδιαίτερα ἡ συμβολὴ τῆς ψυχανάλυσης στὸν τομέα τῆς τέχνης στάθηκε ἀποκαλυπτική. Ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐργασία τοῦ Freud εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν πρωτοφανῶν δυνατοτήτων ποὺ παρουσιάζει ἡ ψυχανάλυση στὴν ἀνερεύ-

θὰ διαλέξει τὸ τυχερό. Τὰ κουτάκια εἶναι τρία, τὸ ἕνα χρυσό, τ' ἄλλο ἀσημένιο καὶ τὸ τρίτο μολυβένιο. Τὸ τυχερὸ εἶναι κεῖνο ποὺ μέσα του εἶναι κλεισμένη ἡ εἰκόνα τῆς κοπέλλας. Κιόλας δυὸ ἀπ' τοὺς ἀνταγωνιστὲς ἀποτραβήχτηκαν μιὰ ποὺ ἀπότυχαν· εἶχαν διαλέξει τὸ χρυσὸ καὶ τ' ἀσημένιο. Ὁ Μπασάνιο, ὁ τρίτος, ἀποφασί-

---

νηση τοῦ ἐσώτατου ψυχικοῦ περιεχομένου τῶν ποιητικῶν δημιουργημάτων ἢ τῶν μυθολογικῶν παραδόσεων. Οἱ ἐργασίες τοῦ Otto Rank ἰδιαίτερα οἱ: Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung καὶ Der Künstler κλπ. ὑπῆρξαν ἰδιαίτερα διαφωτιστικές. Γι' αὐτὸ καὶ σημαντικὸ τμῆμα τῶν ἐργασιῶν τοῦ Freud εἶναι ἀφιερωμένο σ' αὐτὴν τὴν ἐφηρμοσμένη ψυχανάλυση στὸν τομέα τῆς τέχνης, ὅπως ἡ περίφημη μελέτη γιὰ τὸν Λεονάρντο Ντὰ Βίντσι.

Ὁδηγημένοι ἀπ' τὸν Freud πολλοὶ ψυχαναλυτὲς ἐπιδόθηκαν στὴ μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς τέχνης καὶ στὴ μελέτη τῶν ἴδιων τῶν καλλιτεχνῶν. Πάγκοινο δὲ εἶναι τὸ τί ὑπηρεσίες πρόσφερε στὴν κατεύθυνση αὐτὴ τὸ ψυχαναλυτικὸ περιοδικὸ Imago. Σήμερα ἡ σχετικὴ μὲ τὴν τέχνη ψυχαναλυτικὴ βιβλιογραφία εἶναι σημαντικὴ καὶ καθημερινὰ θὰ πλουτίζεται. Τὰ ὀνόματα μονάχα τῆς M. Bonaparte, τοῦ Ed. Bergler, τοῦ René de Saussure, τοῦ F. Lowtzky, τοῦ René Laforgue κλπ. εἶναι ἐγγύησης μιᾶς γονιμώτατης ἐργασίας στὸν τομέα αὐτόν.

Ἡ ἐργασία αὐτὴ στὰ γερμανικὰ βρίσκεται στὸν τόμο: Psychoanalytische Studien an Werken der Dichtung und Kunst: Das Motif der Kästchenwahl (Kaufmann von Venedig, König Lear). Στὰ γαλλικὰ βρίσκεται στὸν τόμο τῆς NRF: Essais de Psychanalyse appliquée, μεταφρασμένη ἀπ' τὴν Marie Bonaparte: Le theme des trois coffrets. (Σημ. Μτφ.).

ζει καὶ παίρνει τὸ μολυβένιο. Κι' ἔτσι κερδίζει τὴν ἀρραβωνιαστικιὰ πού, πρὶν ἀκόμα κρίνει ἡ τύχη, εἶχε νοιώσει πὼς κάτι τὴν τραβοῦσε σ' αὐτόν. Ὁ καθένας ἀπ' τοὺς μνηστῆρες μ' ἕνα λογίδριο εἶχε ἐξηγήσει τὰ αἴτια τῆς ἐκλογῆς του, παινεύοντας τὸ μέταλλο ποὺ προτίμησε καὶ ἐλαττώνοντας τὴν ἀξία τῶν δυὸ ἄλλωνῶν. Κι' ἔτσι τὸ πιὸ δύσκολο λάχαινε στὸν τυχερὸ ἀνταγωνιστή· γιατὶ κεῖνα ποὺ θἄβρισκε νὰ πεῖ γιὰ νὰ δοξάσει τὸ μολύβι σὲ σχέση μὲ τὸ χρυσὸ καὶ τὸ ἀσήμι ἦταν μηδαμινὰ καὶ φαινόντανε βεβιασμένα. Ἂν, στὴν πρακτικὴ τῆς ψυχανάλυσης συναντήσουμε ἕνα λογίδριο αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ἀσφαλῶς θὰ ὑποπτευόμαστε, ὅτι πίσω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἐλάχιστα ἱκανοποιητικοὺς λόγους, ὑπάρχουν ἄλλα αἴτια ποὺ εἶναι κρυμμένα.

Τὸ θεατρικὸ αὐτὸ εὕρημα τῶν τριῶν κουτιῶν δὲν τὸ ἐπινόησε ὁ Σαίξπηρ· τὸ πῆρε ἀπὸ μιὰ ἀφήγηση τῶν Gesta Romanorum, ὅπου μιὰ κοπέλλα κάνει τὴν ἴδια ἐκλογὴ γιὰ νὰ καταχτήσει τὸ γυιὸ τοῦ αὐτοκράτορα [1]. Καὶ δῶ ἐπίσης τὸ τρίτο μέταλλο, τὸ μολύβι, εἶναι κεῖνο ποὺ φέρνει τὴν τύχη. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ μαντέψουμε πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ πολὺ παληὰ ὑπόθεση, τῆς ὁποίας μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἑρμηνεία, τὴν προέλευση καὶ τὸ ποὺ θὰ τὴν ἀναγάγουμε.

---

(1) G. Brandès. William Shakespear, 1896.

Μιὰ πρώτη ἐξήγηση γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ σημαίνει αὐτὴ ἡ ἐκλογὴ ἀνάμεσα στὸ χρυσό, στὸ ἀσήμι καὶ στὸ μολύβι, βρίσκεται σὲ κάποια παρατήρηση τοῦ Ed. Stucken (²), ποὺ ἀπασχολήθηκε μὲ τὸ ἴδιο θέμα σὲ μιὰ ἐκτεταμένη πραγματεία. Νά τὶ λέει γι' αὐτό : «Τὸ τί εἶναι οἱ τρεῖς μνηστῆρες τῆς Πόρτσιας, τὸ δείχνει καθαρὰ ἡ ἐκλογή τους· ὁ πρίγκηπας τοῦ Μαρόκου διαλέγει τὸ χρυσαφένιο κουτί : εἶναι ὁ ἥλιος· ὁ πρίγκηπας τῆς Ἀραγωνίας διαλέγει τὸ ἀσημένιο κουτί : εἶναι τὸ φεγγάρι· ὁ Μπασάνιο διαλέγει τὸ μολυβένιο κουτί : εἶναι τὸ παιδὶ τῶν ἄστρων.» Γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν ἑρμηνεία αὐτή, ἀναφέρει ἕνα ἐπεισόδιο ἀπὸ τὸ ἐσθονικὸ λαϊκὸ ἐπικὸ ποίημα Kalewipoeg, στὸ ὁποῖο οἱ τρεῖς μνηστῆρες παρουσιάζονται χωρὶς καμμιὰ μεταμφίεση, σὰν ἥλιος, φεγγάρι καὶ γυιὸς τῶν ἄστρων («ὁ γυιὸς τοῦ πολικοῦ ἀστέρα»), κι' ὅπου, ὅμοια, ἡ ἀρραβωνιαστικιὰ δίνεται στὸν τρίτο.

Ἄραγε τὸ μικρὸ πρόβλημά μας θὰ μᾶς προσανατολίσει γιὰ κανέναν ἀστρικὸ μῦθο ; Τὶ κρῖμα νὰ μὴ μποροῦμε νὰ ἱκανοποιηθοῦμε μ' αὐτὴν τὴν ἐξήγηση ! Τὸ πρόβλημα ἐξακολουθεῖ νὰ τίθεται, γιατὶ δὲν πιστεύουμε, ὅπως τόσοι ἄλλοι ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μυθολογία, στὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν προέλευση τῶν μύθων· νομί-

---

(²) Ed. Stucken, Astral mythen (Ἀστρικὸς Μῦθος), σελ. 655, Leipzig, 1907.

ζουμε μᾶλλον, μαζὺ μὲ τὸν O. Rank [1], ὅτι οἱ μῦθοι ἀφοῦ γεννήθηκαν μέσα σὲ καθαρὰ ἀνθρώπινες συνθῆκες, προβλήθηκαν ἀργότερα στοὺς οὐρανούς. Τὸ δικό μας δὲ ἐνδιαφέρον κατευθύνεται ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινο θεμέλειό τους.

Ἂς ξαναγυρίσουμε λοιπὸν στὸ θέμα μας. Στὸ ἐσθονικὸ ποίημα, ὅπως καὶ στὴ διήγηση τῶν Gesta Romanorum, γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐκλογὴ ποὺ ἔκαμε μιὰ κοπέλλα ἀνάμεσα σὲ τρεῖς μνηστῆρες. Στὴ σκηνὴ τοῦ Ἐμπόρου τῆς Βενετίας, φαίνεται πὼς πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ταὐτόχρονα ὅμως παρουσιάζεται καὶ μιὰ ἀναστροφὴ αὐτοῦ τοῦ θέματος: ἐδῶ εἶναι ὁ ἄντρας ποὺ διαλέγει ἕνα ἀπ' τὰ τρία κουτάκια. Ἂν εἴχαμε νὰ κάμουμε μὲ ὄνειρο ἀμέσως θὰ σκεφτόμαστε πὼς τὰ κουτάκια εἶναι γυναῖκες, ποὺ συμβολίζουν τὸ οὐσιαστικώτερο χαρακτηριστικὸ τῆς γυναίκας, αὐτῆς καθ' ἑαυτῆς τῆς γυναίκας, ὅπως γενικὰ συμβολίζουν τὴ γυναίκα τὰ δοχεῖα, τὰ κιβώτια, τὰ καλάθια κλπ. Ἂν μπορούσαμε νὰ παραδεχτοῦμε στὸ μῦθο μας ἐπίσης αὐτὴ τὴ συμβολικὴ μετάθεση, ἡ σκηνὴ τῶν κουτιῶν στὸν Ἔμπορο τῆς Βενετίας ἀσφαλῶς θὰ ὑποστεῖ τὴν ἀναστροφὴ ποὺ ὑποθέσαμε. Μὲ μιᾶς, κι' ὅπως συμ-

---

(1) O. Rank, Der Mythus von der Geburt des Helden, (Ὁ μῦθος τῆς γέννησης τοῦ Ἥρωα) 1909, σελ. 8 καὶ συνέχεια.

βαίνει συνήθως στὰ παραμύθια, ἀπογυμνώσαμε τὸ θέμα μας ἀπ' τὸν ἀστρικό του διάκοσμο καὶ βλέπουμε πῶς πραγματεύεται ἕνα ὁλότελα ἀνθρώπινο θέμα: τὴν ἐκλογὴ ποὺ κάνει ἕνας ἄντρας ἀνάμεσα σὲ τρεῖς γυναῖκες.

Παρόμοια ὅμως σκηνὴ ὑπάρχει καὶ σ' ἕνα ἄλλο ἀπ' τὰ συγκινητικώτερα δράματα τοῦ Σαῖξπηρ κι' ἂν καὶ δὲν πρόκειται τὴ φορὰ αὐτὴ γιὰ τὴν ἐκλογὴ μνηστῆς, ὡστόσο, ξαναβρίσκουμε κι' αὐτοῦ τὶς μυστικὲς ἀναλογίες ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἐκλογὴ τῶν κουτιῶν στὸν Ἔμπορο τῆς Βενετίας. Ὁ γέρο-βασιλῆας Λὴρ ἀποφασίζει, ἀπ' τὰ ζῶντα του ἀκόμα, νὰ μοιράσει τὸ βασίλειό του στὶς τρεῖς του θυγατέρες· τὸ μεράδι τῆς καθεμιᾶς θᾆναι ἀνάλογο μὲ τὴν ἀγάπη ποὺ θὰ τοῦ δείξουν. Οἱ δυὸ μεγαλύτερες κόρες του κατασκοτώνονται κομπορρημωνόντας ποιὰ θὰ τοῦ φανερώσει πῶς πιὸ πολὺ τὸν ἀγαπάει· ἡ τρίτη, ἡ Κορντέλια, ἀρνιέται νὰ κάνει τὸ ἴδιο. Ὁ πατέρας θᾄπρεπε νὰ νοιώσει καὶ ν' ἀνταμοίψει αὐτὴ τὴ σιωπηλὴ κι' ἀνώτερη ἀγάπη τῆς τρίτης· κι' ὅμως τὴν παρεξηγάει, διώχνει τὴν Κορντέλια καὶ μοιράζει τὸ βασίλειό του στὶς ἄλλες δυό, κάνοντας ἔτσι καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς ἄλλους δυστυχισμένους. Δὲν ἔχουμε καὶ δῶ πάλι τὴν ἴδια σκηνὴ ποὺ παρασταίνει τὴν ἐκλογὴ ἀνάμεσα σὲ τρεῖς γυναῖκες, ἀπ' τὶς ὁποῖες ἡ νεώτερη εἶναι ἡ καλύτερη κι' ἡ τελειότερη;

Κοντὰ σ' αὐτὰ μᾶς ἔρχονται στὸ μυαλὸ κι' ἄλλες σκηνές, ἀπὸ μύθους, θρύλους ἢ ποιήματα, ποὺ ἔχουν σὰν θέμα τὴν ἴδια κατάσταση. Ἔτσι ὁ Πάρις διαλέγει ἀνάμεσα σὲ τρεῖς θεὲς τὴν τρίτη ποὺ εἶναι ἡ ὀμορφώτερη. Ὅμοια καὶ τὴ Σταχτοπούτα, ποὖναι ἡ νεώτερη ἀπ' τὶς ἀδερφάδες της, τὴν παίρνει τὸ βασιλόπουλο. Ἡ Ψυχή, στὸ μῦθο τοῦ Apuleius, εἶναι ἡ ὀμορφώτερη κι' ἡ νεώτερη ἀπ' τὶς τρεῖς ἀδερφάδες. Τὴν Ψυχὴ ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὴ λατρεύουνε σὰν ἐνσαρκωμένη Ἀφροδίτη, κι' ἀπ' τὴν ἄλλη τὴν τιμωρεῖ ἡ ἴδια ἡ θεά, ὅπως ἡ μητρυιὰ τὴ Σταχτοπούτα· τὴν τιμωρεῖ νὰ ξεχωρίσει ἕνα σωρὸ ἀπὸ διάφορους σπόρους καὶ τὸ καταφέρνει χάρη στὴ βοήθεια μικρῶν ζώων (περιστέρια στὴ Σταχτοποῦτα καὶ μυρμήγκια στὴν Ψυχή).(1) Κεῖνος ποὺ θἄθελε νὰ κάμει κι' ἄλλες ἔρευνες σχετικὲς μ' αὐτὸ τὸ θέμα θὰ μποροῦσε ἀσφαλῶς νὰ βρεῖ, καὶ μ' ἄλλες ἐκδοχές, τὴν ἴδια ὑπόθεση, μὲ τὰ αὐτὰ οὐσιαστικὰ χαρακτηριστικά.

Ἐμεῖς ὅμως ἂς ἀρκεστοῦμε στὴν Κορντέλια, στὴν Ἀφροδίτη, στὴ Σταχτοπούτα καὶ στὴν Ψυχή! Τὶς τρεῖς γυναῖκες, ποὺ ἡ νεώτερή τους εἶναι καὶ ἡ τελειότερη, πρέπει κατὰ κάποιον τρόπο νὰ τὶς θεωρήσουμε σὰν φτιαγμένες ἀπ' τὴν ἴδια οὐσία μιὰ ποὺ παρουσιάζονται γιὰ

---

(1) Τὴν ὑπόδειξη τῆς σύμπτωσης αὐτῆς τὴ χρωστάω στὸν δρ. O. Rank.

ἀδερφάδες. Ἄν, στὸν Λήρ, πρόκειται γιὰ τὶς τρεῖς θυγατέρες αὐτουνοῦ ποὺ διαλέγει, αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσει κι' οὔτε ἔχει καμμιὰ ἄλλη ἴσως σημασία παρὰ νὰ ἐκφράσει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λὴρ εἶναι ἕνας ἠλικιωμένος ἄνθρωπος. Γιατὶ δὲν εἶναι εὔκολο ἀλλοιῶς νά νοιώσουμε τὸ πῶς μπορεῖ ἕνας γέρος ἄνθρωπος νὰ διαλέξει ἀνάμεσα σὲ τρεῖς γυναῖκες· νὰ γιατὶ στὸ προκείμενο παρουσιάζονται οἱ τρεῖς ἀδερφάδες γιὰ θυγατέρες του.

Ἀλλὰ ποιὲς εἶναι λοιπὸν αὐτὲς οἱ τρεῖς ἀδερφὲς καὶ γιατὶ πάντα λαχαίνει ἡ τρίτη; Ἄν μπορούσαμε ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα θἄχαμε καὶ τὴν ἐπιζητούμενη ἑρμηνεία. Κι' ὅμως χρησιμοποιήσαμε τὴν ψυχαναλυτικὴ τεχνική, τότε ποὺ συμβολικὰ συγκρίναμε τὰ τρία κουτάκια μὲ τρεῖς γυναῖκες. Ἄς πάρουμε ὅμως τὸ θάρρος νὰ τραβήξουμε πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτή, καὶ θὰ μποῦμε σ' ἕνα δρόμο, ποὺ κι' ἂν καὶ στὴν ἀρχὴ θὰ μᾶς φανερώσει πολλὰ τ' ἀναπάντεχα καὶ τὰ ἀκατανόητα, θὰ μᾶς βγάλει παρ' ὅλες τὶς λοξοδρομίες ἴσως σὲ κάποιο τέρμα.

Μπορεῖ νὰ φανεῖ παράξενο ὅτι ἡ τρίτη αὐτὴ γυναίκα, ἡ τόσο τέλεια, κατέχει, σὲ πολλὲς περιπτώσεις, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ὀμορφιά της, κι' ὡρισμένες ἄλλες ξεχωριστὲς ἰδιότητες. Πρόκειται γιὰ ἰδιότητες ποὺ φαίνονται πὼς τείνουν ν' ἀποτελέσουν τμῆμα κάποιου συνόλου, χωρὶς ὅμως, νὰ μποροῦμε νὰ τὶς συναντήσουμε σ' ἴσο

βαθμὸ σὲ κάθε παράδειγμα. Ἡ Κορντέλια παρουσιάζεται σὰν ἀφανής, ἀσήμαντη κι' ἀπαρατήρητη· σὰν τὸ μολύβι μένει ἄφωνη, «ἀγαπάει καὶ σωπαίνει». Ἡ Σταχτοπούτα κρύβεται γιὰ νά μὴ μποροῦν νὰ τὴ βροῦν. Μποροῦμε ἴσως νὰ παρομοιάσουμε τὸ γεγονὸς τῆς ἀπόκρυψης πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς σιωπῆς. Ἀλλὰ κι' ἀκόμα δὲ θἄχαμε παρὰ δυὸ περιπτώσεις ἀπ' τὶς πέντε ποὺ διαλέξαμε. Κι' ὅμως, πρᾶγμα ἀξιοσημείωτο, βρίσκουμε κι' ἕναν ἀκόμα ὑπαινιγμὸ γιὰ ἀνάλογες ἰδιότητες σὲ δυὸ ἄλλες περιπτώσεις. Συγκρίνοντας εἴπαμε πὼς ἡ Κορντέλια ποὺ ἐπίμονα ἔχει ἀποτραβηχτεῖ μοιάζει σὰν τὸ μολύβι. Λοιπόν, στὸ λογίδριο ποὺ βγάζει ὁ Μπασάνιο στὴ διάρκεια τῆς ἐκλογῆς τῶν κουτιῶν, γίνεται λόγος γιὰ μολύβι, χωρὶς τίποτα νὰ τὸ προπαρασκευάζει.

«Thy paleness moves me more than eloquence». (Plainness, σύμφωνα μ' ἕνα ἄλλο κείμενο)· Δηλαδή: Ἡ χλωμάδα σου ἢ ἡ ἁπλότητά σου, μὲ συγκινεῖ πιὸ πολὺ ἀπ' τὴν εὐγλωτιά σου (δηλαδὴ ἀπ' τοὺς θορυβώδεις τρόπους τῶν δύο ἄλλων).

Τὸ χρυσάφι καὶ τ' ἀσήμι εἶναι «θορυβώδη», τὸ μολύβι εἶναι ἄφωνο σὰν τὴν Κορντέλια, ἀληθινά, ποὺ «ἀγαπάει καὶ σωπαίνει».

Τίποτα, στὶς παληὲς ἑλληνικὲς διηγήσεις γιὰ τὴν κρίση τοῦ Πάρη, δὲν προδίνει μιὰ παρόμοια ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν Ἀφροδίτη. Ἡ καθεμιὰ ἀπ' τὶς θέαινες μιλάει στὸ νέο κι' ἀποζητάει

νὰ τὸν κερδίσει μὲ ὑποσχέσεις. Σὲ μιὰ ὅμως ἐντελῶς σύγχρονη ἔκδοση τῆς ἴδιας σκηνῆς, τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς τρίτης γυναίκας ποὺ μᾶς κέντησε τὴν προσοχὴ ξαναπαρουσιάζεται ἀρκετὰ ἔντονα. Στὸ λιμπρέτο τῆς 'Ωραίας 'Ελένης, ὁ Πάρις ἀφοῦ ἀναφέρει τὶς προσπάθειες ποὺ κατέβαλαν οἱ δυὸ ἄλλες θεὲς γιὰ νὰ τὸν γοητεύσουν, διηγεῖται πῶς συμπεριεφέρθηκε ἡ 'Αφροδίτη σ' αὐτὸ τὸ ἀγώνισμα γιὰ τὸ βραβεῖο καλλονῆς:

'Η τρίτη, ἄχ! ἡ τρίτη...
'Η τρίτη δὲ μιλᾶ.
Τὸ πῆρε τὸ βραβεῖο μ' ὅλον τοῦτο μὲ νοιώθεις Κάλχαντα, καλά;

Ἂν ἀποφασίσουμε νὰ δοῦμε τὶς ἰδιομορφίες τῆς τρίτης νὰ συγκεντρώνονται «στὴ βουβαμάρα», ἡ ψυχανάλυση θὰ μᾶς τὸ πεῖ: ἡ ἀφωνία στὸ ὄνειρο εἶναι μιὰ συνηθισμένη παράσταση τοῦ θανάτου (¹)

Δῶ καὶ δέκα χρόνια ἕνας ἄνθρωπος ἀνώτερης μόρφωσης μοῦ ἀνακοίνωσε ἕνα ὄνειρο ποὺ τὸ θεωροῦσε ὅτι ἦταν μιὰ εὐνοϊκὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν τελεπαθητικὴ φύση τῶν ὀνείρων. Εἶχε ὀνειρευτεῖ ἕναν φίλο του ποὺ ἔλειπε καὶ ποὺ ἀπὸ καιρὸ εἶχε νὰ λάβῃ εἰδήσεις του· καὶ εἶχε δεῖ πῶς τοῦ παραπονέθηκε πικρὰ γιὰ τὴ σιω-

---

(¹) Ἡ βουβαμαρα ὑποδείχνεται κι' ἀπ' τὸν Στέκελ σὰν ἕνα σύμβολο τοῦ θανατου (Sprache des Traumes, 1911—'Η γλῶσσα τοῦ ὀνείρου).

πή του. Ὁ φίλος του δὲν τοῦ ἀπάντησε. Λοιπὸν ἀργότερα βεβαιώθηκε πὼς τὴ στιγμὴ περίπου ποὺ ἔβλεπε αὐτὸ τὸ ὄνειρο, ὁ φίλος του εἶχε αὐτοκτονήσει. Ἀφήνοντας παράμερα τὸ πρόβλημα τῆς τηλεπάθειας, δὲν φαίνεται ἀμφίβολο πὼς ἡ βουβαμάρα στὸ ὄνειρο αὐτὸ δὲν εἶναι παρὰ ἕνας τρόπος παράστασης τοῦ θανάτου. Ὅμοια καὶ στὸ ὄνειρο τὸ γεγονὸς τῆς ἀπόκρυψης ἢ τῆς μὴ ἀνεύρεσης κάποιου εἶναι σύμβολο τοῦ θανάτου ποὺ δὲ θἄπρεπε νὰ τὸ παραγνωρίσουμε (ὁ πρίγκηπας στὴ Σταχτοπούτα τρεῖς φορὲς δὲν μπόρεσε νὰ τὴ βρεῖ). Ἡ χτυπητὴ ὠχρότητα ποὺ θυμίζει ἡ «paleness» τοῦ μολυβιοῦ σὲ μιὰ ἀπ' τὶς παραλλαγὲς τοῦ σαιξπηρικοῦ κειμένου δὲν εἶναι λιγώτερο φανερὸ σύμβολο (1).

Θὰ μᾶς εἶναι πολὺ εὐκολώτερο νὰ παραδεχθοῦμε τὴν ἑρμηνεία αὐτὴ τῆς γλώσσας τῶν ὀνείρων γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν μύθων ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἂν μπορέσουμε νὰ ἀποδείξουμε, ὅτι ἡ βουβαμάρα κι' ἀλλοῦ ἀκόμα ἐκτὸς ἀπ' τὰ ὄνειρα, θὰ πρέπει νὰ ἑρμηνευθεῖ σὰν σημεῖο τοῦ θανάτου.

Παίρνω στὸ προκείμενο τὸ ἔννατο ἀπ' τὰ λαϊκὰ παραμύθια τοῦ Γκρίμμ, ποὺ τιτλοφορεῖται: Τὰ δώδεκα ἀδέρφια (2). Ἕνας βασιλῆας καὶ μιὰ βασίλισσα εἶχαν δώδεκα παι-

(1) Stekel, αὐτ.
(2) Σελ. 50 τῆς ἐκδ. «Reklamausgabe», τόμ. I.

διά, δώδεκα ἀγόρια. Τότε ὁ βασιληᾶς εἶπε, πὼς ἂν τὸ δέκατο τρίτο παιδὶ ἦταν κορίτσι, τ' ἀγόρια θὰ καταδικάζονταν νὰ πεθάνουν. Κι' ἐνῶ περίμεναν τὸ μελλογέννητο ἑτοίμασαν δώδεκα φέρετρα. Τὰ δώδεκα ἀγόρια μὲ τὴ βοήθεια τῆς μητέρας τους, ἔφυγαν σ' ἕνα μακρυνὸ δάσος κι' ὡρκίστηκαν νὰ σκοτώνουν κάθε κορίτσι ποὺ θὰ συναντοῦσαν.

Τὸ παιδὶ ποὺ γεννήθηκε ἦταν κορίτσι. Σὰν μεγάλωσε ἔμαθε μιὰ μέρα ἀπ' τὴ μητέρα της πὼς εἶχε δώδεκα ἀδερφούς. Τότε αὐτὴ ἀποφάσισε νὰ πάει νὰ τοὺς βρεῖ, καὶ στὸ δάσος ποὺ πήγαινε βρῆκε τὸν μικρότερο ἀπ' ὅλους. Αὐτὸς τὴ γνώρισε κι' ἤθελε νὰ τὴν κρύψει, γιατὶ φοβότανε τὸν ὅρκο ποὖχαν δώσει τ' ἀδέρφια του. Κι' ἡ ἀδερφή του εἶπε: «Ἐπιθυμῶ πολὺ νὰ πεθάνω, ἂν μ' αὐτὸ μπορῶ νὰ σώσω τὰ δώδεκα ἀδέρφια μου.» Τ' ἀδέρφια ὅμως πρόσχαρα καὶ καλόκαρδα τὴν δέχτηκαν, καὶ τὴν κράτησαν κοντά τους γιὰ νὰ τοὺς περιποεῖται.

Κοντὰ στὸ σπίτι τους, μέσα στὸν κῆπο φύτρωσαν δώδεκα κρῖνοι· ἡ κοπέλλα τοὺς ἔκοψε γιὰ νὰ τοὺς δώσει στ' ἀδέρφια της. Αὐτοστιγμεὶ ὅμως τ' ἀδέρφια της γίνηκαν κοράκια καὶ πέταξαν καὶ χάθηκαν, ὅπως καὶ τὸ σπίτι κι' ὁ κῆπος. Τὰ κοράκια εἶναι πουλιά-ψυχές, ὁ φόνος τῶν δώδεκα ἀδερφιῶν ἀπ' τὴν ἀδερφή τους δείχνεται πάλι ἀπ' τὸ κόψιμο τῶν δώδεκα λουλουδιῶν, ὅπως στὴν ἀρχὴ δειχνότανε ἀπ' τὰ δώδεκα φέρετρα καὶ τὴν ἐξαφάνιση τῶν ἀδερ-

φιῶν. Ἡ κοπέλλα, πάντα ἕτοιμη νὰ λευτερώσει τ' ἀδέρφια της ἀπ' τὸ θάνατο, μαθαίνει μὲ τί τρόπο θὰ τὸ κατορθώσει· θὰ πρέπει ἑφτὰ ὁλόκληρα χρόνια νὰ βουβαθεῖ, νὰ μὴν ἀρθρώσει οὔτε λέξη. Δέχεται αὐτὴ τὴ δοκιμασία, ποὺ εἶναι γι' αὐτὴν τὴν ἴδια ἕνας κίνδυνος θανάτου, δηλαδὴ νὰ πεθαίνει ἡ ἴδια γιὰ χατῆρι τῶν ἀδερφιῶν της, ὅπως ἀκριβῶς τὸ εἶχε εὐχηθεῖ, πρὶν ἀκόμα συναπαντηθεῖ μ' αὐτά. Κι' ἔτσι μένοντας ἀπόλυτα μουγγὴ κατώρθωσε στὸ τέλος νὰ σώσει τ' ἀδέρφια της.

Μ' ἀνάλογο τρόπο στὸ παραμύθι τῶν Ἕ ξ κ ύ κ ν ω ν, τ' ἀδέρφια ποὔχουν μεταμορφωθεῖ σὲ πουλιὰ σώνονται μὲ τὴ βουβαμάρα τῆς ἀδερφῆς τους, κι' ἔτσι ξαναγυρίζουν στὴ ζωή. Ἡ κοπέλλα πῆρε τὴν ἀκλόνητη ἀπόφαση νὰ σώσει τ' ἀδέρφια της «κι' ἂς τῆς στοίχιζε αὐτὸ τὴ ζωή» καί, παίρνοντας γι' ἄντρα τὸ βασιληά, προτιμάει νὰ διακινδυνέψει τὴ ζωή της παρὰ νὰ λύσει τὴ βουβαμάρα της καὶ νὰ μιλήσει γιὰ νὰ μπορέσει ἔτσι ν' ἀνατρέψει τὰ ὅσα τὴν κατηγοροῦσαν.

Θὰ βροῦμε βέβαια, στὰ παραμύθια, κι' ἄλλες ἀκόμα ἀποδείξεις, γιὰ τὸ ὅτι ἡ ,βουβαμάρα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σὰν μιὰ παράσταση τοῦ θανάτου. Κι' ἂν πιστέψουμε σ' αὐτὲς τὶς ἐνδείξεις τότε ἡ τρίτη ἀπ' τὶς ἀδερφές, ποὺ εἶναι ἡ τυχερὴ τῆς ἐκλογῆς θἆναι μιὰ πεθαμένη. Μπορεῖ ὅμως ἀκόμα νἆναι καὶ κάτι ἄλλο, δηλαδή: Ὁ ἴδιος ὁ θάνατος, ἡ θεὰ τοῦ θανάτου.

Χάρις σὲ μιὰ μετάθεση ἀρκετὰ συχνή, οἱ ἰδιότητες ποὺ μιὰ θεότητα δίνει στοὺς ἀνθρώπους, ἀποδίνονται καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἴδια. Ἡ μετάθεση αὐτὴ θὰ μᾶς ἐκπλήξει ἀκόμα λιγώτερο πρόκειμένου γιὰ τὴ θεὰ τοῦ Θανάτου, γιατί, στὴ σύγχρονη ἰδέα καὶ παράσταση, ποὺ καὶ ἐδῶ προϋπάρχουν, ὁ θάνατος κι' αὐτὸς δὲν εἶναι παρὰ ἕνα πεθαμένο πρόσωπο.

Κι' ἂν ἡ τρίτη ἀπ' τὶς ἀδερφὲς εἶναι ἡ θεὰ τοῦ θανάτου, τὶς γνωρίζουμε αὐτὲς τὶς ἀδερφές! Εἶναι οἱ ἀδερφὲς ποὺ συμβολίζουν τὴν Εἱμαρμένη, οἱ Μοῖρες, οἱ Νόρνες, ποὺ ἡ τρίτη ἀπ' αὐτὲς ὀνομάζεται Ἄτροπος, ἡ Ἀδυσώπητη.

II.

Ἂς ἀφήσουμε ὅμως πρὸς στιγμὴ τὴν ἑρμηνεία αὐτὴ καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὸ μῦθο μας, γιὰ νὰ μάθουμε ἀπ' τοὺς ἀσχολούμενους μὲ τὴ Μυθολογία ποιὸς εἶναι ὁ ρόλος τους καὶ ἡ καταγωγὴ τῶν θεαινῶν τοῦ Πεπρωμένου (1).

Ἡ ἀρχαιότερη ἑλληνικὴ μυθολογία δὲν γνώριζε παρὰ μιὰ μονάχα Μ ο ῖ ρ α (ἑλληνικὰ στὸ κείμενο τοῦ Freud), προσωποποίηση τῆς ἀναπόφευκτης εἱμαρμένης (στὸν Ὅμηρο). Ἡ ἐξέ-

---

(1) Ὅλα αὐτὰ ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω πάρθηκαν ἀπ' τὸ λεξικὸ τοῦ Roscher (Roschers Lexicon der griechischen und Römischen Mythologie).

λιξη αὐτὴ τῆς μοναδικῆς Μοίρας σὲ μιὰ ὁμάδα τριῶν ἀδερφῶν, τριῶν θεοτήτων (σπανιώτερα δύο) ἔγινε πιθανὸν κατὰ τὸ παράδειγμα ἄλλων θεοτήτων μὲ τὶς ὁποῖες συγγενεύουν οἱ Μοῖρες, ὅπως εἶναι οἱ Χάριτες, οἱ Ὧρες.

Οἱ Ὧρες στὴν ἀρχὴ ἦσαν θεότητες τῶν οὐράνιων ὑδάτων, ποὺ ἔστελναν τὴ βροχὴ καὶ τὴ δροσιά, καὶ τῶν νεφῶν ἀπ' ὅπου βγαίνει ἡ βροχή· κι' ὅπως τὰ σύννεφα τὰ παίρνουμε σὰν μαγνάδια, συνάγεται γι' αὐτὲς τὶς θεότητες ὁ χαρακτήρας τῶν κλωστριῶν, ποὺ ἀνήκει εἰδικὰ πιὰ στὶς Μοῖρες. Στὶς μεσογειακὲς χῶρες ὅπου βασιλεύει ὁ ἥλιος, ἡ γονιμότητα τοῦ ἐδάφους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βροχή· γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ οἱ Ὧρες μεταμορφώθηκαν σὲ θεότητες τῆς βλάστησης. Σ' αὐτὲς χρωστᾶμε τὴν ὀμορφιὰ τῶν λουλουδιῶν καὶ τὸν πλοῦτο τῶν καρπῶν· γενικὰ ἀποδίνουμε στὶς θεότητες αὐτὲς ἕνα σύνολο χαριτωμένων κι' ἀξιαγάπητων ἀρετῶν. Μὲ τὸν καιρὸ γίνονται οἱ ἀντιπροσωπευτικὲς θεότητες τῶν ἐποχῶν τοῦ ἔτους, καὶ σ' αὐτὸ ,ἀκριβῶς ὀφείλεται καὶ τὸ ὅτι εἶναι τρεῖς, ἂν καὶ ὁ ἱερὸς χαρακτήρας τοῦ ἀριθμοῦ τρία δὲν πήγαινε στὴν περίπτωση αὐτή. Γιατὶ οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ στὴν ἀρχὴ μονάχα τρεῖς ἐποχὲς ξεχώριζαν: τὸν χειμῶνα, τὴν ἄνοιξη καὶ τὸ θέρος· ἀργότερα μονάχα, στὴν ἑλληνο-ρωμαϊκὴ ἐποχή, προστέθηκε καὶ τὸ φθινόπωρο, κι' ἀπὸ τότε συχνὰ ἄρχιζαν οἱ Ὧρες νὰ παρουσιάζονται τέσσερες στὰ ἔργα τῆς τέχνης.

Οἱ σχέσεις τους μὲ τὸ χρόνο ἔμειναν δεμένες μὲ τὶς Ὧρες· ἀργότερα ἄρχισαν νὰ προΐστανται καὶ στὶς ὧρες τῆς μέρας, ὅπως ἄλλοτε στὶς ὧρες τοῦ ἔτους, τελικὰ δὲ τὸ ὄνομα τους κατάντησε νὰ σημαίνει αὐτὸ ποὺ λέμε ὥρα (ὥ ρ α, ἑλλ. στὸ κείμενο τοῦ Φ ρ ό ϋ ν τ). Οἱ Νόρνες τῆς γερμανικῆς μυθολογίας, ποὺ συγγενεύουν τόσα στενὰ ἀπ' τὴν ἴδια τὴν οὐσία τους μὲ τὶς Ὧρες καὶ τὶς Μοῖρες δείχνουν ἐπίμονα μὲ τὸ ἴδιο τους τὸ ὄνομα τὴν ἔννοια αὐτὴ ποὺ σχετίζεται μὲ τὸ χρόνο. Ἡ οὐσία ὅμως αὐτῶν τῶν θεοτήτων δὲν ἦταν δυνατὸ παρὰ νὰ κατανοηθεῖ βαθύτερα καὶ νὰ μεταφερθεῖ στὸ χαρακτήρα τῆς ἀναγκαιότητας ποὺ προέχει στὴν ἀλλαγὴ τῶν ἐποχῶν· κι' ἔτσι οἱ Ὧρες γίνηκαν οἱ φύλακες τῶν νόμων τῆς Φύσης καὶ τῆς ἅγιας τάξης της, στὴν ὁποία ὀφείλεται ἡ ἐπανάληψη τῶν ἴδιων φαινομένων σύμφωνα μ' ἕναν ἀναλλοίωτο ρυθμό.

Αὐτὴ ἡ σχετικὴ μὲ τὴ Φύση ἔννοια εἶχε τὸν ἀντίχτυπό της καὶ στὴν ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ὁ μῦθος τῆς Φύσης μετατράπηκε σὲ μῦθον ἀνθρώπινο· οἱ θέαινες τοῦ χρόνου γίναν οἱ θεότητες τοῦ πεπρωμένου. Αὐτὸς ὅμως ὁ ρόλος τῶν Ὡρῶν μόνο στὶς Μοῖρες βρῆκε τὴν ἔκφρασή του, σ' αὐτὲς ποὺ ἀδυσώπητα ἀγρυπνᾶνε γιὰ τὴν ἀναγκαία διάταξη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀκριβῶς ὅπως οἱ Ὧρες γιὰ τοὺς νόμους τῆς Φύσης. Ἡ ἀναπόφευκτη αὐστηρότητα τοῦ νόμου, οἱ σχέσεις μὲ τὸ θάνατο καὶ τὴν κατα-

στροφὴ χάραξαν σκληρὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Μοιρῶν ἐνῶ δὲν εἶχε συμβῆ τὸ ἴδιο μὲ τὶς χαριτωμένες Ὧρες σὰν ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶχε πραγματοποιήσει ὅλη τὴ σοβαρότητα τῶν φυσικῶν νόμων μόνο καὶ μόνο γιατὶ αἰσθανότανε τὸν ἑαυτό του ἀναγκασμένο νὰ ὑποταχθῆ σ' αὐτούς.

Τὰ ὀνόματα τῶν τριῶν κλωστριῶν τἄχουν ἄλλωστε πολὺ καλὰ καταλάβει οἱ μυθολόγοι, Ἡ δεύτερη, ἡ Λάχεσις, φαίνεται πὼς χαρακτηρίζει ([1]) «τύχη ποὺ ἐκδηλώνεται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν νόμων ποὺ διέπουν τὸ πεπρωμένο — θὰ λέγαμε: τὸ γεγονὸς τοῦ ζεῖν — κι' ὅπως ἡ Ἄτροπος ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀνοπόφευκτο, τὸ θάνατο, γιὰ τὴν Κλωθὴ μένει μονάχα ἡ σημασία τῶν ἐμψύχων μοιραίων διαθέσεων.

Ἂς ξαναγυρίσουμε ὅμως στὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὶς τρεῖς ἀδερφές. Βλέπουμε τότε μὲ βαθειὰ δυσαρέσκεια πὼς οἱ ἐξεταζόμενες περιστάσεις, μ' αὐτὴν τὴν καινούργια ἑρμηνεία γίνονται ἀκατανόητες, παρουσιάζοντας στὸ ἔκδηλο περιεχόμενό τους τόσες ἀντιφάσεις. Ἡ τρίτη ἀπ' τὶς ἀδελφὲς εἶναι ἡ θεὰ τοῦ θανάτου, ὁ ἴδιος ὁ Θάνατος, στὴν ἐκλογὴ ὅμως τοῦ Πάρη εἶναι ἡ θεὰ τοῦ Ἔρωτα, στὴν ἀφήγηση τοῦ Apuleius μιὰ καλλονὴ ποὺ μποροῦμε νὰ τὴ συγκρίνουμε μ' αὐτὴ τὴ θεά, στὸν Ἔμπορο τῆς Βενετίας, ἡ ὀμορφώτερη κι' ἡ σοφοωνέ-

([1]) T. Koscher, Griechische Mythologie.

στερη ἀπ' τὶς γυναῖκες, στὸ Λὴρ ἡ μόνη καὶ πιστή του κόρη. Μπορεῖ νὰ φανταστεῖ κανένας πιὸ κατάδηλη ἀντίφαση; Ἴσως ὅμως αὐτὴ ἡ τόσο ἀναληθοφανὴς κι' ὑπερθεματιζόμενη ἀντίφαση νὰ μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ. Κι' αὐτὸ πραγματικὰ συμβαίνει κάθε φορὰ πού, στὸ θέμα μας, ἡ ἐκλογὴ ἀνάμεσα στὶς τρεῖς γυναῖκες εἶναι ἐλεύθερη καὶ ταυτόχρονα ὁ κλῆρος θὰ πρέπει νὰ πέσει σὲ κείνη ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ θάνατο, ποὺ κανένας ὅμως δὲν τὸν διαλέγει, καὶ τοῦ ὁποίου γινόμαστε ἡ λεία ἀπὸ αὐτὸ μόνο τὸ πεπρωμένο μας.

Λοιπὸν σὲ ὡρισμένης φύσης ἀντιφάσεις, οἱ ἀντικαταστάσεις ἀπ'τὸ ἀπολύτως ἀντίθετο δὲν παρέχουν σοβαρὲς δυσκολίες γιὰ τὸ ἔργο τῆς ψυχαναλυτικῆς ἑρμηνείας. Δὲν θὰ ἐπικαλεσθοῦμε στὸ προκείμενο ὅτι σ' αὐτοὺς τοὺς τρόπους ἔκφρασης τοῦ ἀσυνειδήτου, ὅπως καὶ στὸ ὄνειρο, τὰ ἀντίθετα συχνὰ παρουσιάζονται μ'ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ στοιχεῖο. Ὑπάρχουν ὅμως στὴν ψυχικὴ ζωὴ κίνητρα ποὺ προκαλοῦν τὴν ἀντικατάσταση ἑνὸς πράγματος ἀπ' τὸ ἀντίθετό του, δημιουργώντας ἐκεῖνο ποὺ ὀνομάζουμε ἀντιδραστικὸ σχηματισμό· ἀκριβῶς δὲ ἡ ἀποκάλυψη αὐτῶν τῶν κρυμμένων κινήτρων εἶναι κείνη ποὺ ἀναμφίβολα θὰ ἐξασφαλίσει στὸ ἔργο μας τὴν ἐπιτυχία. Ἡ δημιουργία τῶν Μοιρῶν προέρχεται ἀπὸ μιὰ προειδοποιητικὴ διαπίστωση γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ὅτι κι'αὐτὸς ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς φύσης κι'ὅτι γι'αὐτὸ ὑπόκειται στὸν ἀδυσώπητο

νόμο τοῦ θανάτου. Κάτι ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἐπαναστατήσει μέσα στὸν ἄνθρωπο ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ καταναγκασμοῦ, γιατὶ μὲ μεγάλη του θλίψη παρατιέται ἀπ' τὴν ἐξαιρετική του κατάσταση. Λοιπὸν ξαίρουμε πὼς ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιεῖ τὴ δραστηριότητα τῆς φαντασίας του γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τίς ἐπιθυμίες του ποὺ τὶς ἀφήνει ἀνεκπλήρωτες ἡ πραγματικότητα Γι' αὐτὸ ἡ φαντασία του ἐξεγέρθηκε ἐναντίον αὐτῆς τῆς διαπίστωσης ποὺ προσωποποιήθηκε στὸ μῦθο τῶν Μοιρῶν, καὶ δημιούργησε τὸ μῦθο, ποὺ ἀπέρρευσε ἀπ'τὸν προηγούμενο τῶν Μοιρῶν, καὶ στὸν ὁποῖο ἡ θεὰ τοῦ θανάτου ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπ'τὴ θεὰ τοῦ ἔρωτα ἢ ἀπ' τὶς ἀνθρώπινες μορφὲς ποὺ τῆς μοιάζουν.

Ἡ τρίτη ἀδερφὴ δὲν εἶναι πιὰ ὁ θάνατος, εἶναι ἡ ὀμορφώτερη, ἡ καλύτερη, ἡ πιὸ λαχταριστή, ἡ πιὸ λατρευτὴ ἀπ'τὶς γυναῖκες. Ἡ ὑποκατάσταση αὐτὴ δὲν ἦταν καθόλου δύσκολη, εἶχε προπαρασκευαστεῖ ἀπὸ μιὰ παληὰ ἀμφιθυμία, εἶχε ἐπιτελεσθεῖ στὴ διάρκεια μιᾶς παληᾶς ἀλληλουχίας ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ ξεχαστεῖ ἀπὸ καιρὸ τώρα. Ἡ θεὰ τοῦ Ἔρωτα ποὺ τώρα παρουσιαζόταν στὴ θέση τῆς θεᾶς τοῦ θανάτου, ἦταν ἡ ἴδια μὲ τὴν πρώτη. Ἡ ἴδια ἡ ἑλληνικὴ Ἀφροδίτη δὲν εἶχε ἀποκόψει ἀπόλυτα κάθε δεσμὸ μὲ τὸν Ἅδη, μόλον ὅτι ἀπὸ καιρὸ εἶχε παρατήσει τὸ χθόνιό της ρόλο σ'ἄλλες θεότητες, ὅπως στὴν Περσεφόνη καὶ στὴν Τρίμορφη Ἀρτέμιδα-Ἑκάτη.

Οἱ μεγάλες θεές, οἱ μητέρες τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, φαίνεται πὼς ὑπῆρξαν τόσο δημιουργικὲς ὅσο καὶ καταστροφικές, θέαινες τῆς Ζωῆς καὶ τῆς τεκνογονίας, ὅπως καὶ θέαινες τοῦ θανάτου. Κι' ἔτσι καὶ ἡ γεννημένη ἀπ' τὴν ἐπιθυμία ἀντικατασταση ἑνὸς πράγματος ἀπ' τὸ ἀντίθετό του, στὸ θέμα μας φτάνει ἴσαμε μιὰ προγονικὴ ταυτοποίηση.

Ἀπὸ ποὺ προέρχεται αὐτό; ἡ ἐκλογή, ποὺ παρεμβλήθηκε στὸ μῦθο τῶν τριῶν ἀδερφῶν; Σ' αὐτὸ ἀπαντοῦμε κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Κι' ἐδῶ ἀκόμα γίνηκε μιὰ ἀνατροπὴ ἀπ' τὴν ἀντίδραση τῆς ἐπιθυμίας: ἡ ἐκλογὴ πῆρε τὴ θέση τῆς ἀναγκαιότητας, τοῦ μοιραίου. Κι' ἔτσι ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νίκησε τὸ θάνατο ποὺ εἶχε ἀναγκαστεῖ ἀπ' τὴν διάνοιά του νὰ τὸν ἀναγνωρίσει. Δὲν μπορεῖ κανένας νὰ φαντασθεῖ θριαμβευτικώτερη πραγματοποίηση ἐπιθυμίας. Διαλέγουμε ἐκεῖ ὅπου, πραγματικά, ὑποβαλλόμαστε σὲ καταναγκασμό, καὶ κείνη ποὺ διαλέγουμε, δὲν εἶναι ἡ τρομερή, ἀλλὰ ἡ ὀμορφώτερη καὶ ἡ πιὸ λαχταριστή.

Βλέποντας ἀπὸ πιὸ κοντά, παρατηροῦμε βέβαια, πὼς οἱ παραμορφώσεις τοῦ πρωταρχικοῦ μύθου δὲν εἶναι ἀρκετὰ βαθειές, ὥστε νὰ μὴν προδίνονται ἀπὸ ὡρισμένα ἴχνη ποὺ ἔχουν ἀπομείνει. Ἡ ἐλεύθερη ἐκλογὴ ἀνάμεσα στὶς τρεῖς ἀδερφὲς δὲν εἶναι, κατὰ βάση, ἐλεύθερη ἐκλογή, γιατὶ θὰ πρέπει κατ' ἀνάγκην ὁ κλῆρος νὰ πέσει στὴν τρίτη, ἂν δὲν θέλουμε ἀλλοιώτικα,

ὅπως στὸν βασιλῆᾶ Λήρ, νὰ προκαλέσουμε ὅλα τὰ κακά. Ἡ ὀμορφώτερη καὶ ἡ καλύτερη, ποὺ πῆρε τὴ θέση τῆς θεᾶς τοῦ θανάτου, διετήρησε χαρακτηριστικὰ ποὺ συγγενεύουν μὲ τὴν ἀνησυχαστικὴ παραξενιά, χαρακτηριστικὰ μὲ τὰ ὁποῖα μπορέσαμε νὰ μαντέψουμε ἐκεῖνο ποὺ ἦταν κρυμμένο (¹).

Μέχρι ἐδῶ ἀκολουθήσαμε τὸ μῦθο στὴν ἐξέλιξή του, καὶ ἐλπίζουμε πὼς δείξαμε τοὺς σκο-

---

(¹) Ἡ ψυχὴ τοῦ Apuleius ἐπίσης διετήρησε πολλὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ ὑπενθυμίζουν τὶς σχέσεις της πρὸς τὸ θάνατο. Ὁ γάμος της προπαρασκευάζεται σὰν μιὰ νεκρικὴ ἱεροτελεστεία, θὰ πρέπει νὰ κατέβει στὸν ἅδη, καὶ ὕστερα παραδίνειται σ' ἕναν ὕπνο ποὺ μοιάζει μὲ τὸν θάνατο (O. Rank).

Γιὰ τὴ σημασία τῆς ψυχῆς σὰν θεᾶς τῆς ἄνοιξης κι' «ἀρραβωνιαστικιᾶς τοῦ Χάρου», βλ. A. Zinzow, Ψ υ χ ὴ κ α ὶ ἔ ρ ω ς (Psyche und Eros), Halle, 1881.

Σ' ἕνα ἄλλο παραμῦθι τοῦ Γκρὶμμ (Νο 479, Ἡ χ η ν ο β ο σ κ ο ῦ κ ο ν τ ὰ σ τ ὸ π η γ ά δ ι — die Gänserhirtin am Brunnen) βρίσκονται, ὅπως καὶ στὴ Σταχτοποῦτα, οἱ ἐναλλαγὲς τῆς ὀμορφιᾶς καὶ τῆς ἀσχήμιας τῆς τρίτης κοπέλλας καὶ σ' αὐτὸ μποροῦμε νὰ δοῦμε ἕνα ὑπαινιγμὸ γιὰ τὴ διπλή της φύση πρὸ καὶ μετὰ τὴν ὑποκατάσταση. Ἡ τρίτη αὐτὴ κόρη ἀποδιώχνεται ἀπ' τὸν πατέρα της ὕστερα ἀπὸ μιὰ δοκιμὴ ποὺ εἶναι σχεδὸν ἀνάλογη μὲ κείνη τοῦ Β α σ ι λ η ᾶ Λ ή ρ. Πρέπει νὰ δείξει ὅπως κι' οἱ ἀδερφές της πόσο ἀγαπάει τὸν πατέρα της, γιὰ τὴν ἀγάπη της ὅμως δὲν βρῆκε ἄλλα λόγια γιὰ νὰ τὴν ἐκφράσει κι' ἀρκεῖται στὸ νὰ πεῖ ὅτι ἡ ἀγάπη της εἶναι σὰν τὸ ἀλάτι. (Σύμφωνα μὲ τὴν φιλικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Δρος Hanns Sachs).

τεινοὺς λόγους τῆς ἐξέλιξης αὐτῆς. Τώρα νοιώθουμε πὼς ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ ἐδιαφερθοῦμε γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς χρησιμοποίησε τὸ θέμα. Λοιπὸν στὸν ποιητὴ—ἔχουμε τὴν ἐντύπωση—ἐπιτελέσθηκε ἕνα εἶδος ἐπαναστροφῆς τοῦ θέματος πρὸς τὸν πρωταρχικὸ μῦθο, τόσο καλὰ ὥστε ἡ χτυπητὴ σημασία του, ἀδυνατισμένη ἀπ' τὶς μεταγενέστερες παραμορφώσεις, ἔγινε πάλι αἰσθητὴ γιὰ μᾶς. Μ' αὐτὴ τὴν ἐπαναγωγὴ τῶν παραμορφώσεων, μ' αὐτὴν τὴν τμηματικὴ ἐπιστροφὴ στὴν πρωταρχικὴ κατάσταση, ὁ ποιητὴς κατορθώνει κι' ἐξασκεῖ πάνω μας τὴ βαθειά του ἐπίδραση.

Γιὰ τὴν ἀποφυγὴ κάθε παρεξήγησης, τονίζω, πὼς δὲν ἔχω τὴν πρόθεση ν' ἀρνηθῶ ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦ Βασιληᾶ Λήρ, θέλει νὰ καταστήσει αἰσθητὰ αὐτὰ τὰ δυὸ σοφὰ διδάγματα, πὼς δὲν πρέπει κανένας νὰ παρατιέται ἀπ' τὴν περιουσία του ἐνόσω ζεῖ καὶ πὼς πρέπει νὰ προσέχει καὶ νὰ μὴν παίρνει τὶς μετρητοῖς τὶς κολακεῖες ποὺ τοῦ κάνουν.

Αὐτὲς οἱ προειδοποιήσεις κι' ἄλλες ἀνάλογες, προέρχονται πραγματικὰ ἀπ' τὸ δρᾶμα αὐτό, μοῦ φαίνεται ὅμως πὼς εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ ἐξηγήσουμε, ἀπ' τὴν ἐντύπωση ποὺ οἱ συλλογισμοὶ αὐτοὶ μᾶς προκαλοῦν, τὸ καταθλιπτικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ δράματος, οὔτε μποροῦμε νὰ παραδεχθοῦμε πὼς οἱ προσωπικὲς προθέσεις προορίζονται μονάχα στὸ νὰ δίνει διδάγματα. Κι' ἔτσι ὅταν μᾶς λένε ὅτι ὁ ποιη-

τὴς θέλησε νὰ παρουσιάσει τὴν τραγωδία τῆς ἀχαριστίας, ποὺ ἀναμφίβολα κι' αὐτὸς θἄχε δοκιμάσει τὰ δήγματά της κι' ὅτι ὅλο τὸ δρᾶμα στηρίζεται πάνω στὴν ἁπλὴ καλλιτεχνικὴ φόρμα τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, νά γιατὶ δὲν μποροῦμε νὰ κατανοήσουμε τὴν ἄποψη αὐτὴ σὰν ἐπαρκέστερη ἀπ' τὴν ἐξήγηση ποὺ δώσαμε ἐκτιμώντας κατ' ἀξίαν τὸ θέμα τῆς ἐκλογῆς ἀνάμεσα στὶς τρεῖς ἀδερφές.

Ὁ Λὴρ εἶναι γέροντας. Τώπαμε: λόγῳ τῆς ἡλικίας του οἱ τρεῖς ἀδερφὲς παρουσιάζονται σὰν κόρες του. Τὴ σχέση τοῦ πατέρα πρὸς τὰ παιδιά, ἀπ' τὴν ὁποία προέρχονται τόσες γόνιμες δραματικὲς ἐμπνεύσεις, δὲν τὴν χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ ποιητὴς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ δράματος. Ὁ Λὴρ ὅμως δὲν εἶναι μόνο γέροντας, ἀλλὰ καὶ ἑτοιμοθάνατος. Κι' ἔτσι ἡ τόσο αἰφνίδια πρόταση τῆς μοιρασιᾶς τῆς κληρονομιᾶς χάνει ὅλη της τὴν παραδοξότητα. Κι' ὅμως ὁ μελλοθάνατος αὐτὸς δὲν θέλει νὰ παρατηθεῖ ἀπ' τὸν ἔρωτα τῆς γυναίκας, θέλει νὰ τοῦ ποῦν πόσο τὸν ἀγαποῦν.

Ἂς 'ρθοῦμε ὕστερα στὴ συγκινητικὴ τελευταία σκηνή, ποὺ εἶναι τὸ ἀπόγειο σημεῖο τοῦ τραγικοῦ στὸ σύγχρονο δρᾶμα: ὁ Λὴρ φέρνει τὸ πτῶμα τῆς Κορντέλιας στὴ σκηνή. Ἡ Κορντέλια εἶναι ὁ θάνατος. Ἀντιστρέφοντας τὸ περιστατικὸ αὐτό, τὸ βλέπουμε σὰν κατανοητότερο καὶ πιὸ γνωστό μας. Εἶναι ἡ θεὰ τοῦ θανάτου ποὺ παίρνει ἀπ' τὸ πεδίο τῆς μάχης τὸν νεκρὸ ἥρωα

ὅπως ἡ Βαλκυρία τῆς γερμανικῆς μυθολογίας.

Ἡ αἰώνια σοφία κάτω ἀπ' τὸ ἔνδυμα τοῦ ἀρχαίου μύθου συμβουλεύει τὸν γέροντα ν'ἀφήσει τὸν ἔρωτα καὶ νὰ διαλέξει τὸ θάνατο, νὰ συνηθίσει μὲ τὴν ἰδέα τῆςἀναγκαιότητας τοῦ θανάτου.

Ὁ ποιητὴς μᾶς ἐπιτρέπει ν'ἀγγίξουμε μὲ τὸ δάχτυλο τὸ παληὸ θέμα, παριστάνοντάς μας τὴν ἐκλογὴ ἀνάμεσα σὲ τρεῖς ἀδερφὲς ἀπ'ἕναν ἄνθρωπο γηρασμένο καὶ μελλοθάνατο. Κι'ἔτσι ἡ ἐπαναγωγικὴ ἐπεξεργασία τοῦ μύθου ἀπ' τὸν ποιητή, ἀλλοιωμένη ἀπ' τὶς παραμορφώσεις τῆς ἐπιθυμίας, ἀφήνει νὰ διαφαίνεται ἡ πρωταρχικὴ ἔννοια σὲ σημεῖο ποὺ καὶ μιὰ ἐπιφανειακὴ κι' ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία τῶν τριῶν γυναικείων μορφῶν τοῦ θέματος νὰ εἶναι δυνατή.

Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε πὼς στὸ προκείμενο παρουσιάζονταν οἱ τρεῖς ἀναπόφευκτες σχέσεις τοῦ ἄντρα πρὸς τὴ γυναῖκα. Ἐκείνη ποὺ τὸν γεννάει, ποὺ τὸν συντροφεύει καὶ κείνη ποὺ τὸν καταστρέφει. Ἢ μᾶλλον οἱ τρεῖς μορφὲς μὲ τὶς ὁποῖες παρουσιάζεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς, ἡ εἰκόνα τῆς μητέρας: ἡ ἴδια ἡ μητέρα, ἡ ἐρωμένη ποὺ ὁ ἄντρας διαλέγει σύμφωνα μὲ τὴν εἰκόνα τῆς μητέρας καὶ τελικά, ἡ Μητέρα-Γῆ, ποὺ τὸν ξανακλείνει στὰ σπλάγχνα της.

Μάταια ὅμως ὁ γέροντας ζητάει νὰ ξανάβρει τὴν ἀγάπη τῆς γυναίκας, ὅπως ἀκριβῶς τοῦ τὴν ἔδωσε ἡ μάννα του· μονάχα ἡ τρίτη ἀπ' τὶς κόρες τοῦ πεπρωμένου, ἡ σιωπηλὴ θεὰ τοῦ θανάτου, θὰ τὸν δεχθεῖ στὴν ἀγκαλιά της.

ΤΕΛΟΣ